

7
2 Be

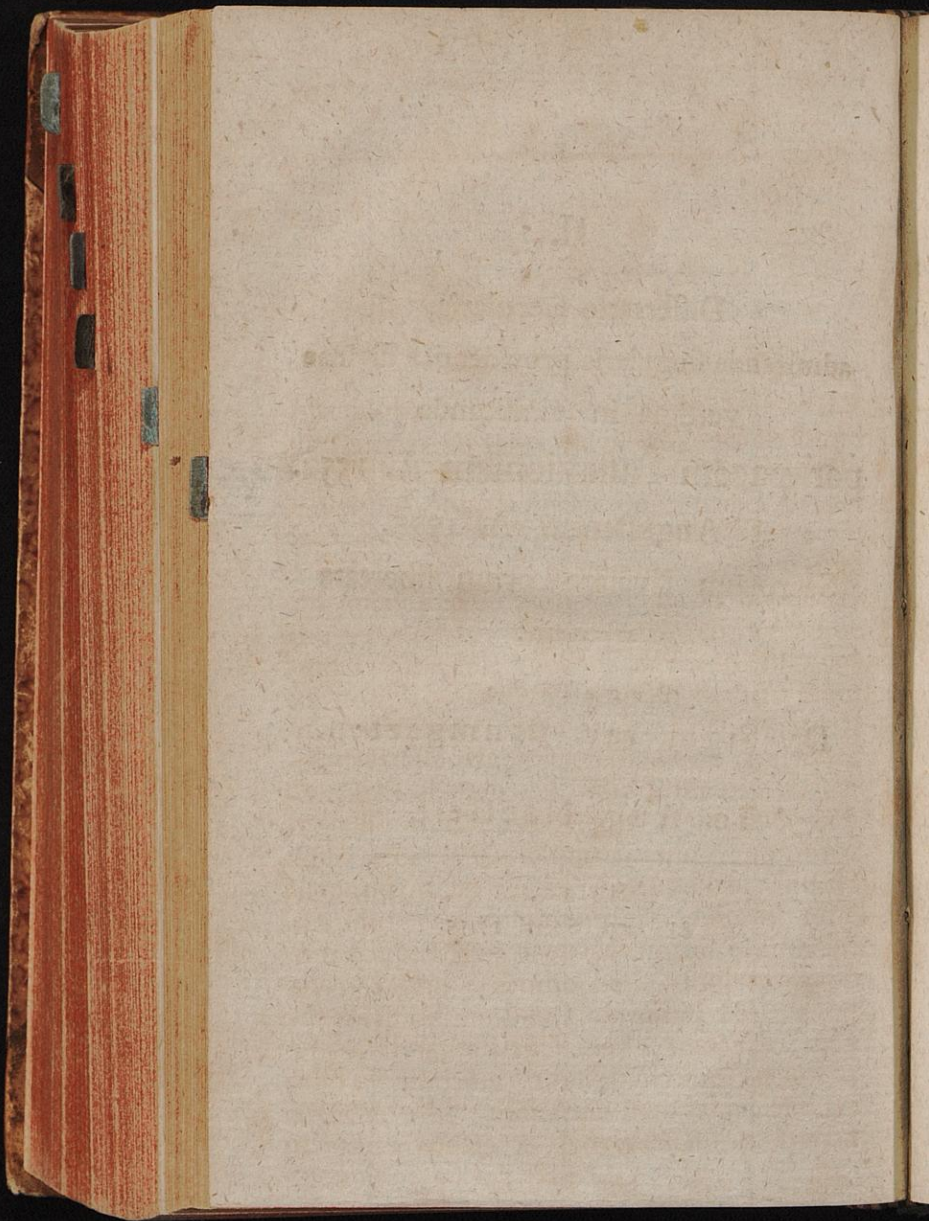
II.

Differtatio saecularis,
admiranda singularis providentiae divinae
vestigia in vindicanda
per pacem Passaviensem A. 1552.
et Auguſtanam A. 1555.

Sacrorum Evangelicorum libertate
exponens:

Praefide
Dr. Sigm. Iac. Baumgarten
et auctore
Io. Aug. Noeffelt.

Halae,
die 25. Sept. 1755.

P R A E F A T I O.

Cogitanti mihi saepenumero, quid sit, quod ea Dei beneficia, quae et tribuuntur plurimis, et rebus maximis occupantur, non magna plerumque existimatione suspiciantur ab hominibus, cum multae huius rei occurrebant rationes, tum ea videbatur maxima, quod, quantus eorum valor sit, et inde redundans emolumentum, parum aut nihil homines meditari soleant. Comuni hac in re omnium iudicio, non ex scripta aliqua sed nata lege, conuenit tanto maiori applausu excipienda esse Dei beneficia, quanto cum felicitate nostra propius coniuncta sunt, atque quo plurimum inferuiunt utilitati; multaue maiori ueneratione prosequenda esse, quam populari inter homines consuetudine receptum est. Maximum igitur iis, quae non aliquos modo mortalium, sed omnes, non terrena bona, sed summum Dei donum, Religionem, spectant beneficiis statuendum esse pretium, qui inficiaretur, nisi omnem cum ratione sapientiam eiurauerit, fore arbitror neminem. Liberari ab erroribus eaque in
cogi-

cogitando seruitudine, quibus plurima pars mortalium, fati, nescio cuius, inclementia, premitur; mente vti serena, Deique verbum tanquam ducem sequi et vitae beatae magistrum; fidem suam coram omnibus animo intrepido profiteri, omnibusque violentiae legibus solutum puras propagare posse doctrinas, haec demum beneficia sunt, quae, obliuioni tradita, imbecillum ingenium produunt, animumque omni prorsus pietate destitutum. Quod quo turpius sit, planeque, non dicam a Christiano, sed ab homine quouis sapiente remotum esse debeat, eo magis id nobis datum esse negotii existimandum est, vt, quae in largiendis his bonis se ostendit, eximiam Dei bonitatem mirabilemque sapientiam pia mente recolentes, identidem renouemus diuinorum beneficiorum monumenta. Bene igitur et sapienter decreuerunt maiores, vt, si qua singularis beneficij, diuinae ciuitati concessi, memoria recurreret, eo quidem tempore singulari etiam pietate, signisque grati animi eminentioribus celebraretur. Egregia haec sunt, candidaeque pietati conuenientissima, sed fit plerumque, hominum, incertum, ignorantia, an fastidio aliquo et leuitate, vt vel de restauranda horum beneficiorum memoria, vel de iis, quae promouendae huic religioni inseruire possunt, parum solliciti reperiantur. Cui malo, si quis, laudabili excitatus industria, medicinam

nam afferre voluerit, neque tamen de singularibus diuinæ prouidentiae circa eiusmodi beneficia vestigiis, e tenebris quasi, quibus inuoluuntur, protrahendis, iisque, quae vel abdita in illis sunt, vel oblitterata propemodum, illuminandis cogitauerit, sine spe finis obtinendi moratur in scopulo.

Inter ea, quae Deus Christianorum coeui concessit, eminet sine dubio emendatae per LVTHERVUM Religionis beneficium. Quanta enim felicitas existimanda est, quod, discussa diuturna illa barbariei caligine, et dissipatis errorum opinionumque praeiudicatarum nebulis, sol Euangelii splendide emerſerit, expulsisque nocturnis silentiis, incundissimos luminis sui radios vsquequaque disseminauerit. Excitarat diuina prouidentia LVTHERVUM, vt veram religionem, deterſo pristino ſqualore, quo variis variorum commentis foedata erat, dignitati suae decorique restitueret. Sed tanta erat vis inuidiae turpissimorumque inter homines errorum, qui solis orientis curſum retardabant, vt, quidquid apud ipsos lucis internitebat, effusa caligine exſtinguere nocteque titubare mallent, quam amabili solis calore recreari. Ipse vero Deus, tenebris procul faceſſere iuſſis, ſoli laboranti ſuccurrens, pace religionis conſtituta, diem quasi nobis reſtituit. Huius diuini operis cum ſingulae partes ſumma admiratione dignae ſint, ita, quantum dies crepuſculum, ſic
iſta

ista pax, quae toti operi colophonem imposuit, ipsam Ecclesiae emendationem mirum quantum superasse viderur.

Redeunt iam isti dies felicissimo fidere, in quibus ante hos ducentos annos, pacem religioni nostrae datam, inaeestimabile illud caeli depositum, primum parentes nostri deosculati sunt. Nostrum igitur est, non summis modo diuinum hoc beneficium celebrare laudibus, sed omnia etiam media, ad excitandos aliquantisper fidei nostrae socios, quasi et latibulis suis exturbare: in primis cum in ea tempora nostra aetas incidisse videatur, in quibus nostram, erptam perniciiei faucibus, Ecclesiam iniquus laceessere, dissipare disidiis, vaferrimisque artificis in eam detrudere colluuiem conentur officiosi Pontificis satellites, ex qua vix diuina gratia auxiliante emerfit.

Ego vero quem indulgentissimus Deus natum educatumque ea in Ecclesia voluit, quae LVThERI ministerio eandem cum Ecclesia, ab ipso Iesu Christo fundata, formam recepit, non inaniter collocaturum esse operam putavi, si laborum meorum, quos Ecclesiae sacros esse cupio, primitias erigendo huius pacis monumento consecrarem, arque singularis, quae in ipsa enituit, diuinae prouidentiae vestigia, rudiori licet penicillo, delinearem. Frustra, fateor, quaerent, qui sublimem sapientiam sectantur, aut quibus sordent omnia, quae abstru-

struoribus quaestionibus rebusque ex intimis naturae penetralibus petitis non occupantur, aut, qui nihil, quod non vasta profundaque eruditione splendet, dignum sua contemplatione existimant. Observatores enim sumus, non inuentores. Ea autem, quae in probatis historiarum monumentis, tanquam diuinae prouidentiae annalibus, deprehenduntur, diligenter excutere; haec, quam ratione contexta colligataque fuerint, accurate dispicere; ex iis postea, quantum quisque euentus ad producendum alterum, quantum ad efficiendos Dei fines fecerit, iudicare, hoc vero et nostra diligentia dignum est, et sollerti rerum diuinarum speculatori sufficit. Mihi igitur, diuinae prouidentiae in comparanda nobis religionis pace vestigia indaganti, in maximo lucro ponendum esse videtur, si non tam diferti aut eruditissimi, quam grati piique hominis munere defungar. Reliqua vero, quae in hac ipsa disquisitione deesse nonnullis videbuntur, sincerum diuinam gloriam effeundi, eundemque, quem apud me, hunc apud meos etiam beneficiorum diuinorum sensum excitandi studium largiter compensaturum esse confido.

A R G V M E N T V M.

- P**ost bellum Smalcaldicum quorundam aduersariorum
 Carolus V. nimia in captiuos error. §. VII.
 principes acerbitate vsus est, Confutatur, et, quid sibi ve-
 §. I. lint singularis prouidentiae
 Formulam Augustanam Pro- diuinae vestigia, ostenditur.
 testantibus obrudere voluit, §. VIII.
 §. II. Demonstranda ad tria capita
 Ipsosque ad subiiciendum se reuocantur. §. VIII
 concilio Tridentino adigere, Vestigia singularis prouiden-
 quamui nulla salus ab hoc tiae primo in iis, quae
 expectanda esset, §. III. utramque pacem praecesserunt; et quidem 1) Pas-
 Candestinis vero consiliis et sauiensem. Maximae vires
 ipsum Pontificem et Prore- foederatorum Smalcaldico-
 stantes labefactare studuit. rum a Caesare debiliori
 §. III. prostratae, et post hoc bel-
 Quibus omnibus animos Lu- lum desperata Euangelico-
 theranorum concitauit; ex rum caussa. §. X.
 quibus Mauricius Septem- Vnde ineptum videbatur, si
 ur, ipsum armis aggressus, quid contra Caesarem ten-
 ad transactionem Passau- tare volebant, in specie ex
 ensensem commouet. §. V. parte Mauriti, §. XI.
 Varias caussas, quae Caesa- Praesertim, si ipsorum vires
 rem ad pacem religionis cum eximia Caesaris poten-
 Euangelicis concedendam tia comparantur. §. XII.
 praepararunt, cuius argu- Quod assertum, obiciendo foe-
 mentum enarratur. §. VI. dus eorum cum exteris qui-
 Huius praestantia. Duplex busdam principibus, labef-
 circa miracula, in emenda- factari non potest. §. XIII.

Inte-

- Interim Mauritiuz bellum aduersus Caesarem decernit, ad quod ipse Caesar securitate sua et naeuo quodam politico in se arma suppeditar. §. XIV.*
- In hoc bello Caesar singulare ius talionis diuinae experius est, §. XV.*
- Et felix armorum Mauritiuz successus atque Caesaris Ferdinandique de pace consilia singularem Dei prouidentiam ostenderunt. §. XVI.*
- Quae etiam 2) paci religionis Augustanae procurandae prospexit. §. XVII.*
- Et quidem in eo, quod, licet intestinis cum Alberto Culmbacensi dissidiis, societas Euangelicorum rumpere, (quibus tamen abstinentiam suam declararunt) §. XVIII.*
- Atque illi morte Mauritiuz percellerentur, §. XIX.*
- Omniue exterorum auxilio destituti essent; §. XX.*
- Tamen nullam cum Reformatis iniuerint societatem, paci autem summa constantia infiteriur. §. XXI.*
- At quam Euangelicis procurandam Ferdinandi inuolens et conditio aptissima erat, §. XXII.*
- Quamque ipsi Pontifices, maxime Paullus IV, promouerunt. §. XXIII.*
- Deinde se haec singularis prouidentia ostendit in remouendis difficultatibus, quae ex ipsa huius pacis indole nascebantur, §. XXIV.*
- Inprimis ex reseruatione Ecclesiastico, §. XXV.*
- Atque ex Pauli IV. arroganti et impotentissima contradictione. §. XXVI.*
- Denique ex egregiis effectibus cognosci potest, quia haec pax salutem reipublicae et Ecclesiae restituit. §. XXVII.*
- Reipublicae; praedictum illud eo tempore ubiuis fere receptum: pacem civilem cum sacrorum diuersitate constare non possi, destruendo, §. XXVIII.*
- Nosque ab imperio Pontificis, summoque magistratu ius circa sacra vindicando. §. XXIX.*
- Ecclesiae; tum doctrinarum eius puritatem conservando, §. XXX.*
- Tum etiam nobis postestatem concedendo, has doctrinas ad alios propagandi. §. XXXI.*
- Vnde coacti sunt ipsi Pontificii, cum arma non valerent amplius, argumentis pugnare, eaque de causa ipsam magis scripturam scrutari. §. XXXII.*
- Dissertationis peroratio. §. XXXIII.*

§. I.

Ea erat, post traditam Augustae CAROLO V. Imperatori confessionem, illorum facies, qui emendatam religionem, praeunte LVTHERO, tuebantur, vt neque liberum, quod postulabant, concilium, neque precibus et repetita saepius animi integerrimi declaratione, perfectam, ad solum dei verbum religionem instruendi. veniam vniquam se impetraturos esse praeuiderent. Minae potius Caesaris, qui edicto Wormatiensi insistebat, summa Pontificis Romani pertinacia, et quos hinc inde aduersarii moliebantur, belli apparatus, *Protestantes*, vt suae prospicerent securitati, mouebant. Quo factum est, vt, foedere Smalcaldiae inito, firmatis ad constantiam animis, plurimi, qui publice causam Dei aduersus Pontificis impietatem defendendam susceperant, arctissimo mutuae defensionis vinculo se coniungerent. Quamuis enim A. MDXXXII. ab Imperatore tum Suinofurti, tum inprimis Noribergae inducias impetrassent, non tamen pacis tempore omne de bello, non mouendo quidem, sed declinando repri-
 mendo.

mendoque consilium abiiciendum esse putarunt. Neque male suspicati sunt Quum enim, irrito semper conatu, lites de religione ortas Caesar componere allaborasset, tandem, honesta quadam belli, quod meditabatur, reperta causa, in comitiis Ratisbonensibus A MDXLVI celebratis, IOANNEM FRIDERICVM Saxoniae Septemuirum et PHILIPPVM Hassiae principem, in quorum auctoritate tota Lutheranorum vis nitabatur, proscripsit, proscriptorumque alterum, Saxonem, cum prope Muhlbergam ad arma venisset, fufis copiis, cepit, alterum vero PHILIPPVM, cui, fide publice data, veniam belli dederat, dolo delusum in custodiam tradidit. Fractas iam esse omnes *Protestantium* vires Imperator censebat, sed effecit, nescio quo fato, vt illud ipsum, quod omni controuersiae finem imponere videbatur, ipsi maximas grauisimasque turbas concitaret. Contra captiuos enim principes, dici vix potest, quanta acerbitate vsus sit. Namque, insignium domus Saxonicae de se meritorum prorsus immemor, non modo capitis Septemuirum damnabat *), sed neque innocentia ipsius, et mira-

*) Sententia damnatoria legitur apud HORTLED-
FRVM in vasto illo opere, quod inscriptum
est: Der Römischen Kaiser, und Königl. Reichs
Majesteten, auch des heiligen Römischen Reichs
Stände Handlungen und Ausschreiben von
P. III. O Rechts

mirabili ipsis in vinculis constantia, adeo commouebatur, vt dimississet ipsum aut tractasset lenius, vt ab ipso potius durissimas pacis conditiones extorqueret, quibus Septemuir, praeter alia multa, omni vindictae et Septemuiratui, vniquam cum posteris suis recuperando, renunciabat *). Neque vero hoc solum fecit imperator, sed etiam, inuitis licet et reluctantibus multis Germaniae proceribus, per integrum lustrum, vbi-que captiuum secum, tamquam in triumpho, duxit. In PHILIPPO autem decipiendo, sicuti fraudulentia vsus erat, tantum Imperatorem prorsus dedecente, ita non minori in ipsum seueritate vtebatur. Non eo contentus, quod, fide fracta, turpiter deceptum in custodia teneret, grauissimo ipsum etiam carcere mulctabat **); et, neque coniugis infantumque PHILIPPI lacrymis, neque crebrioribus multorum maximorumque Europae principum precibus adducebatur, vt ipsum dimississet e vinculis ***);

quin

Rechtmäßigkeit, Anfang, Fort- und endlichen Ausgang des Deutschen Kriegs ic. Vol. II. lib. III. cap. 70. pag. 575. 76.

*) Huius transactionis verum atque integrum exemplum itidem HORDLEDERUS, l. c. Cap. 72. p. 582. seqq. exhibet.

**) Vide TEVANUM *Historiarum sui temporis* lib. IV. Edit. Paris. 1606. fol. p. III.

***) Lamentabiles legatorum MAVRITII et IOACHIMI querelas, quibus fraudem et acerbitatem Caesaris in PHILIPPVM exposuerunt refert,

quin potius MAVRITIVM PHILIPPI generum, et IOACHIMVM Brandenburgicum, principes optimos, quorum amicitiae, ob egregia de Caesaris salute merita, parcendum fuisset, quique fide sua interposita, PHILIPPO, vt Caesari se subiiceret, persuaserant, vana spe detinuit. Quo ipso effecit, vt illi, quem precibus non poterant, armis liberare constituerent *).

§. II.

Quemadmodum vero quorundam interitu non statim occidunt, qui eadem moliantur; ita parum sibi captiuitate duorum cohortis Lutheranae principum sibi prospexisse Caesar intelligebat, nisi de medio cogitaret, quo eos, qui emendandam esse religionis formam perpetuo clamabant, cum grege Pontificem sequente conciliaret. Ad quod obtinendum in comitiis A. MDXLVIII. Augustae Vindelicorum habitis ambiguam quandam religionis formulam confici curabat, ita conceptam, vt neutri parti displicere,

refert SLEIDANVS *Commentariorum de statu religionis et reipublicae*, CAROLO V. Caesare libro XXIII. p. 670. seq. Edit. Erf. 1610, qui eorum quoque nomina recitat, qui pro Philippo intercesserunt pag. 673. 74.

*) Ipse MAVRITIVS hoc inter causas refert, cur Caesari bellum indixerit, in litteris ad Germania Proceres apud SLEIDANVM obuiis libr. XXIV. p. 695. 96.

re, sed aequae ab his, qui Augustanae Confessione addicti erant, quam ab illis, qui in Pontificis verba iurauerant, admitti et in utramque partem explicari posset. Ad cuius normam quoniam omnis religio et cultus dei publicus, Caesare iubente, dirigendus erat, dum in Concilio lites componerentur, nomen INTERIM sortita est. Hanc cum probassent quidam, qui inconsulte pacem veritati praeferebant, principes *), ceteris, qui recipere illam nolebant, minis ipsaque vi Caesar obtrudere incipiebat. Ita, quae pacis restaurandae gratia elaborata erat formula, multas utrinque contentiones peperit. Quamvis enim armis recipendam hanc formulam quibusdam imperii ciuitatibus persuaderet, neque tamen Pontificis gratiam merabatur, neque, ut ad eam se componeret, plurimi, qui superiorem Germaniae partem incolebant, omnino adduci poterant **). Procreabat quidem haec formula aliam haud absimilis argumenti, quae *Lipsiense* INTERIM appellatur ***), in qua incommodis quibusdam et dubiae inter-

*) SLEIDANVS lib. XX. p. 579. 81.

**) Copiosius haec enarrauit SALIGIVS in *Historia Augustanae Confessionis* germanice exarata, qui de violentia, qua Caesar quibusdam ciuitatibus *Interim* obtrusit Vol. I. p. 583. seqq., deque iis, qui formulam non receperunt, p. 605 — 609, et quo animo Pontifex ipsam considerauerit p. 577. seq. exponit.

***) Huius historiam delineatam vide apud SALIGIVM, l. c. libro III, cap. V.

terpretationis locutionibus Caesari verba dare studebant Misniae doctores, amore pacis nimio, vel belli potius timore, excitati; sed hoc metu, non ex animi sententia; non in doctrinis grauiissimis, quas ambigua oratione inuoluebant, sed in rebus mediis; non approbante, sed reclamante seueriore Lutheranorum parte factum esse, diuturnae illae de *Adiaphoris*, vt vulgo appellantur, concertationes testantur. Hac vero violentia Caesar MAVRITII ET IOACHIMI septemuirorum in primis animos in se concitabat, qui iam demum, quali in *Protestantes* animo esset, intelligebant; suaeque religioni interitum parari, ducto ab acerbitate Caesaris argumento, augurabantur.

§ III.

Concilium, in quo componendas de emendanda Ecclesia lites Imperator promiserat, erat sine dubio illud, quod iam ante susceptum bellum Smalcaldicum Pontifex, Caesari satisfactorius, *Tridenti* coegerat. In hoc spem suam Caesar collocasse videbatur; contra ex Pontificis moribus funestum rerum suarum exitum Protestantes praestolabantur. Neque tamen ipsis, quamuis fractas esse vires suas sentirent, Caesar minis adhortationibusque persuadere poterat, vt huic se Concilio subiecissent. Quidnam enim boni expectandum erat ab isto concilio, in quo, non de corrigendo Ecclesiae statu amice deliberare, sed iudicis instar

instar sententiam dicere Pontifex constitue-
 rat; in quo non patres ceterarum regionum
 conscripti, sed vnice Pontificis legati, dem-
 ta reliquis iudicandi potestate, decerne-
 bant *); in quo ipsae *Protestantium* doctri-
 nae, sine caussa cognita, sine eorum defen-
 sione, sine omni ratione, solo *Anathemate*
 interposito, condemnabantur **). Nega-
 gabant *Protestantes*, et id iure quidem, se
 in

*) Referta sunt fere omnia, quae de *Concilio Tridentino* ad nostram memoriam perve-
 runt, monumenta querelis de insolentia Pon-
 tificis eorumque, quos ad Concilium mife-
 rat, legatorum. Detestantur hanc violentiam ipsi illi, qui addicti Romanae Eccle-
 siae Concilio interfuerunt. Ex quibus, ne
 omnia auctoritati *SARPII* superstruere videar,
 sola excitabo Hispanorum testimonia ex il-
 la collectione petenda, quae sub titulo: *Lettres et mémoires de FRANÇOIS de VARGAS, de PIERRE de MALVENDA, et de quelques Evêques d'Espagne, touchant le Concile de Trente; traduits de l'Espagnol. par MICHEL LE VASSOR; Amstelodami MDCXCIX.* prodiit; vbi *VARGAS* in *Memoriis suis* Part. I. p. 35, seqq.,
 in litteris ad Episcopum Atrebatensem pag. 103. seq. 164. 188. seqq. 395. 421. sexcentisque aliis locis et *PEIRVS DE MALVENDA* ad eundem p. 147. cet. grauissime de insolentia legati Pontificii ipsiusque Pontificis conqueruntur.

***) Differendum fuisse doctrinarum, quas dis-
 sentientes defendebant, examen et condem-
 nationem probe cordatiores in Concilio pa-
 tres et legati perspexerunt. Ipsum Caesaris
 legatum condemnationi communionis sub
 vtra-

in vllius concilii decretis acquieturos, nisi ita comparatum esset, vt Ponifex omni iudicandi decernendique potestate priuatum se sifteret, ipsi vero non reorum personam sustinerent, sed pari cum aduersariis iure vterentur. Episcopus fide, qua Pontifici se obstrinxerant, liberandos, omniaque hactenus in detrimentum Protestantium in Concilio pronunciata abroganda postulabant. Quibus eorum postulatis nihil fuisse aequitati conuenientius, omnes aequi rerum arbitri perspiciebant; solus Romanorum Pontifex, his concessis de auctoritate sua desperans, illud capere non poterat *). Ille enim, quidquam se mutaturum esse in legibus hactenus in Concilio latis, pro more suo simpliciter negabat **). (est enim tantum

vtraque contradixisse SARPIS refert in *Historia Concilii Tridentini* p. m. 557. 58. Nimiram vero in reiiciendis doctrinis praecipitantiam et alios male habuisse, docent querelae VARGAE. l. c. p. 106. 120. etc. MALVENDAE p. 147., ipsiusque GRANVELLANT in epistola ad VARGAM p. 174.

*) Digna sunt, quae hic notentur, verba SLEIDANI, qui legat. Argentoratensis in Concilio vicem sustinuit lib. XXIII. p. 670., atque legatum Pontificis, ait, ita sensisse: *Eos, qui doctrinae regulam atque modum reuerenter accipere et obtemperare debeant, suis maioribus velle praescribere, perquam hoc esse tum absurdum, tum indecorum.*

**) Hanc iam ab initio Pontifici mentem fuisse, ipsa bulla resurrectionis Concilii docet, quam

ti viri tamque nobilis audacter sua decreta defendere), neque alia lege dissentientes admittendos dicebat, nisi se omnia in Concilio constituenda approbaturus esse pollicerentur. Eo vsque tamen nostri Caesaris voluntati cedebant, vt se, legatos doctoresque suos, cum noua fidei suae confessione, *Tridentum* missuros esse promitterent; cuius rei gratia et in Saxonia, et in ducatu Wurtembergensi scriptis singularibus in Concilio exhibendis fidem suam exponi curabant *; quamuis, dum Pontifex rebus Concilii praeerat, nullam rerum emendationem expectandam esse pulchre intelligerent. Quod quidem, metuebant, accidit. Quamquam enim Pontificis homines precibus monitisque Caesaris aures paullisper praebere videbantur, omnia tamen sic instruere didicerant, vt facile appareret, ad dissentientes non audiendos sed condemnandos, ipsos confedisse. Namque Protestantes differendum vsque ad aduentum suum de doctrinis iudicium voluerant; illi inter ipsa
 pacis

IVLIVS III. Pontifex euulgauit, quae plerumque collectionibus Canonum et decretorum huius Concilii adiuncta est. In editione PHILIPPI CHIFFLETII *Lugdunensi* de A. MDCCXXXIV. habetur pag. 87—89.

*) Conf. de vtraque hac formula summe reuerendi multisque mihi nominibus colendi PRAESIDENTIS Erläuterungen der symbolischen Schriften der evangelisch-lutherischen Kirche, in Appendice §. 149. et 163.

pacis consilia in eorum sententias Anathemata vibrabant. Hi grauissimas desiderabant de doctrinis moribusque corrigendis deliberationes; illi rebus leuioris momenti definiendis occupabantur, maioresque vel remissius tractabant *), vel praeteribant silentio, de ipsa vero Ecclesiae emendatione ne fando quidem cogitabant **). Hi non ad Pontificis, sed concilii iudicium prouocabant; illi legatos ipsius adeundos esse, eorumque ius et auctoritatem dictatoriam agnoscendam imperabant. Hi non ex auctoritate hominum, putabant, sed ex sacrarum litterarum oraculis, decidendas esse controuersias; illi, *scripturam esse rem inanimem atque mutam*, dicebant, *sicut etiam reliquae leges politicae, iudicis autem accommodandam esse vocem, ut recte perciperetur ***).* Hi quidem non detrectabant legatos ad Concilium mittendos, modo, ut legitime ipsis a Concilio caueretur, volebant. Quid vero illi? Recusant initio, postea ne eas quidem ipsis condiciones largiri volunt, quas olim Bohemorum legatis Concilium Basileense

*) VARGAS ad Episcopum Atrebatensem. l. c. pag. 162: *Le remarque fort bien, inquit, qu'on traite ici legèremment des matières importantes et d'une grande étendue.*

**) Vide MALVENDAE epistolam l. c. 147. et VARGAE p. 164. 188. 234.

***) Sunt verba, quibus Protestantium legatis responsum est apud SLEIDANVM lib. XXIII. pag. 683.

se concefferat; immo de eo, an Proteftantium legatis locus et confueti honores concedendi effent, difputare poterant *); et, vt vno verbo complectar omnia, nihil prius meditantur fanctiffimi dictatores, quam id, quod ingratisfimum fore diffententibus, eorumque animos irritare poffe arbitrabantur; atque in eo omnem ingenii vim expromebant, vt nexis, quos expediri nulla ratione poffe credebant, difficultatis nodis, eorum aduentum et retardarent, et, cum iam accessiffent, ipsis difceffum, ruptis omnibus deliberationibus, perfuaderent **). Quibus rebus factum eft, vt quum ab altera parte, perpetuis Caefaris mandatis, quibus iracundiam faepius mifcebat, ad fubiiciendum fe huic concilio adigerentur, ab altera autem flammis potius et proferiptionem,

*) Nifi quis SARTIO loc. cit. pag. 624. fidem habere voluerit, fatis tamen, de ridicula hac difputatione teftatur ipfa Proteftationis formula a Concilio promulgata, (quam LE VASSOR citatis commentariis inferuit, pag. 471. feqq.) *ne ob difceptationes, quae tam de perfonis comparentibus mandatisque et fcripturis exhibendis, quam de loco ad fedendum perfonis adfignando, oriri poffent, felix ipsis Concilii progressus retardetur.*

***) Nihil magis, quam aduentum Proteftantium extimiffie Pontificem iam VARGAS obseruauit l. c. p. 104. 5. 274., ipfumque, refert, eorum cauffa, qua ratione fpeciofe dirumpi poffet Concilium, cagitalfe p. 311. 545, omnibusque modis tentaffe, vt ipfos ad difceffum adigeret p. 397.

nem, quam rerum emendationem a Concilio expectare possent, desperata emendatae religionis causa videretur.

§. IV.

Haec tamen fuissent tolerabilia, si adhibita, qua pollebat, potestate, Caesar liberum religionis exercitium *Protestantibus* concedere voluisset; nunc, et multo blanditiarum strepitu, et simulato pacis studio hoc tantum quaerebat, ut utramque partem et ipsum Pontificem, et eos qui ipsius auctoritatem in sacris oppugnabant, clandestinis machinationibus frangeret. Ancipiti, fateor, premebatur periculo. Hinc iram et indignationem Pontificis, maximosque principum ab ipso ad defendendam Dei causam excitandorum tumultus; illinc intrepidum Lutheranorum animum metuebat, qui animam citius quam fidem semel receptam sibi eripi paterentur. Itaque; quamvis non ignoraret, auctoritatem Pontificis multum suae ipsius auctoritati detrahere, fractisque eius viribus tutius se regiones, quas Pontifex saepius attentauerat, possidere posse; tamen non vi ipsum, sed dolo suppressere, satius fore putabat. Quod vero, Pontifici, incertum est, an *Protestantibus* maius detrimentum attulerit. Nouerat argutus imperator, res curiae Romanae diu consistere non posse, nisi in Concilio Pontifices de suis suorumque moribus emendandis, de-

que

que grauissimo rerum sacrarum abusu abrogando cogitarent. Iccirco, ne rebus Pontificis palam obicem ponere videretur, multis bonorum verborum crepundiis statorem se et defenforem cathedrae Romanae promisit, ipsius nutu, vt omnia in Concilio gererentur, litteris ad ipsum datis concessit *), denique se saepius ad extirpandam Lutheranorum cohortem iureiurando obstrinxit **). Iisdem in destruenda horum societate artibus utebatur. Eos enim, qui ipsi viribus validi videbantur, in quibus erat MAVRITIVS Septemuir, conciliare sibi beneficiis, et ad ipsos *Augustanae Confessionis* addictos labefactandos adhibere, ceteros dissidiis et contentionibus intestinis, maxime ex formula Augustana natis, eneruare conabatur. Quibus omnibus effecturum se esse putabat, vt, quum talis rerum sacrarum

*) Ita Caesari cum Pontifice, vt restituendum ipsi Concilium Tridentinum persuaderet, conuenisse, VARGAS in schedula ad Episcopum Atrebatensem l. c. p. 63. 64. refert, qui, quamvis his litteris alium sensum vindicare studeat, de ipsa tamen litterarum fide, quid dubitet, non inuenit.

**) Legitur apud HORTLEDERVM. lib. III. cap. 3. p. 248. seqq. pactum Caesaris cum Pontifice, quo ad eradicandam *Protestantium* haeresin consenserunt. In commentariis vero LE VASSORII ipse GRANVELLANVS, confiliorum Caesaris peritissimus: *Caesarem mortem prius suscepturum quam conscientiae libertatem Protestantibus concessurum esse, confitetur.* pag. 561.

rum emendatio, qualem *Protestantes* desiderabant, non esset a Concilio expectanda, neque pacis sed belli semina famosum illud *Interim* sparsurum esse praevideret, ipsos viribus destitutos, magna cum pietatis et iustitiae specie, tanquam pertinaces rei publicae turbatores, qui omnia pacis consilia spreuissent, funditus posset prosternere.

§. V.

Non ferenda haec videbantur MAVRITIO reliquisque Lutheranorum principibus. Iam enim Caesarem vix per cuniculos emendatam religionem conuellere amplius, sed quem animum aduersus eos sumpserat, quibus Dei auctoritas potior erat quam Pontificis Caesarisque amicitia, eum in ipsorum sanguinem exerciturum esse pensatiscebant. Cuius saeuitiam cum extinguere cedendo non possent, quicquid ipsis erat virium colligendum, armisque id sibi vindicandum decernebant, quod rapaci manu Caesar ipsis eripere minabatur. Inter hos maxime MAVRITIVS, nouus Saxoniae Septemuir, quem sibi totum deuinxisse Caesar putauerat, summis multorum precibus, sociorum calamitate, subdolaque Caesaris indole commotus, vt, sibi cum hoste potentissimo, ad cuius impetum retundendum propriae vires non sufficerent, depugnandum esse, intellexit, rotam concitauit viciniam, imploratoque regum Galliae Angliaeque aliorumque Germaniae

maniae procerum auxilio, ipsis illis copiis, quibus iussu Caesaris, Magdeburgum, urbem Augustanae Confessioni mordicus inhaerentem, oppugnauerat, ipsum Imperatorem adortus est. Qua in expeditione cum secundo Marte pugnaret nouitate rei tamque curioso principio Caesar perterritus, faciliorem se causae Lutheranorum praebuit, neque solum IOANNEM FRIDERICVM ocuis ex captiuitate dimisit, sed paulo post etiam Passauiae liberum religionis exercitium Augustanae Confessioni addictis vltro concessit, donec in comitiis intra sextum mensem habendis, quae in quaestione erant, rite placideque componerentur *). Sic ille, qui res Lutheranorum maxime turbauerat, MAVRITIVS, rem ipsis prudentia & fortitudine restituit! Sic infirmus ille, vt videbatur, princeps Imperatorem subegit, qui leges toti fere terrarum orbi dictitabat! Sic sine vlla clade id sua celeritate effecit, quod tan-
ti

*) Huius pactionis, quae induciarum magis quam pacis nomen meretur, formula in omnibus fere constitutionum recessuumque Imperii collectionibus, aliisque locis. e. g. apud HORTLEDERVM. l. c. Vol. II. lib. V. cap. 14. p. 1327. seqq. et CHRISTOPH. LEHMANNVM in *Actis de pace religionis* lib. I. cap. I. deprehenditur. Recentissime ipsam recudi curauit IOANNES ERHARDVS KAPPIVS, Vir de memoria Reformationis variis scriptis optime meritus in dem freudigen Andenken des ersten Religions- & Friedens- Jubel- Fests p. 177. seqq.

ti exercitus, tot preces, tot principes, frustra tentauerant!

§. VI.

Post haec tres propemodum anni transierunt, in quibus nondum coacta erant, quae Caesar promiserat, comitia. Neque, bello nimium implicatus, poterat de pace inter dissidentes de religione satis cogitare, quamuis multae eaeque grauissimae, et Caesarem et fratrem ipsius, rationes, ad pacem Evangelicis nunc demum concedendam, commouerent. Pertaesus enim multorum, quibus fere occubuerat Caesar laborum, reliquum vitae suae tempus quiete transigere, eaque de causa imperio publice renunciare decreuerat. Non tamen turbulentam et intestinis perturbationibus disruptam relinquere Germaniam voluit, sed, cum armis amplius non posset, pace exoptata animos Lutheranorum superare, imperiumque laudabiliter gestum Augusto sine coronare constituit. Componendas igitur de religione lites in comitiis Augustae Vindelicorum habendis FERDINANDO fratri, regi Romanorum, tradiderat, qui pace *Protestantes* sibi conciliare non nihil e re sua esse arbitrabatur. Rationes vero ad acceleranda comitia ipsum commouentes quemadmodum permultae fuerunt ex FERDINANDI parte, de quibus aptior erit infra dicendi locus, ita non inter leuissimas reputandum erat, quod
patres

patres Tridentini Concilii, postquam inferiorem Germaniae partem armis MAVRITII personantem audierant, concilio, bona cum Pontificis venia, soluto, fuga salutem petiissent, nec adeo Concilium, ad quod remitti *Protestantes* poterant, superesset. Cui argumento non exiguum pondus addidit ea, quae AVGVSTO, Saxoniae Septemuiro, cum CHRISTIANO Daniae rege, ob ductam eius filiam, intercesserat, necessitas, quem FERDINANDVS, si de pace religionis diligenter laboraret, amicum sibi deuinctissimum, sin minus, fortissimum inimicum praesagiebat. Quare, auctoritate CAROLI Imperatoris, qui absens in Belgio degebat, munitus, edictum de habendis Augustae A. MDLV. comitiis promulgauit, simulque, vt omnes dissidentium principes, ipsi se, rationum felicis subduendarum gratia, sifterent, amice hortatus est. In ipsis vero his comitiis, quorum historiam infra paulo diligentius enarrabimus, post varias altercationes feliciter compositas, ii, qui potestati Pontificis Romani se huc vsque subdlexerant, Augustanae Confessioni addicti, exoptatissimam illam, diu sed frustra quaesitam de iugo curiae Romanae libertatem publice tandem aliquando impetrarunt. In illud scilicet vtraque litigantium pars consentiebat, vt, quam huc vsque Euangelici strenue defenderant, de sacris sentiendi, doctores atque ministros constituendi, omnia-

niaque, quae ad Dei cultum pertinebant, ex mente sua instruendi perfecta libertate, iisdemque iuribus communiter cum aduersariis vterentur; ita quidem, ut neque eorum religionem, qui Pontificis disciplinam probabant, vlllo modo turbarent, neque ab illis quid sibi metuendum esse arbitrarentur. Neque vero id solum, sed relinquebatur etiam vniuscuiusque arbitrio, ut ex ea religione, quam huc vsque confessus erat, ad alteram impune, si placeret, transire posset, ea tamen lege, ut, si quis ex coetu Pontificiorum, sacro ordini adscriptus, ad Lutheranorum societatem se conferret, ea, hac ipsa secessione, bona, quae haecenus muneris beneficio possederat, vetustiori Ecclesiae restitueret; (quam sanctionem *Reseruari Ecclesiastici* nomine insignire solemus). Muniebantur haec omnia mutua foederis conferuandi promissione, et omnes, qui, quacunque ratione, auctoritati huius constitutionis detracturi essent, hostes totius Imperii declarabantur *).

§. VII.

*) Ipsum huius pacis instrumentum qui conferre voluerit, adeat citatos supra (not. 21.) Scriptores, in specie LEHMANNVM lib. I. cap. XXXIV. et Cl. KAPPIVM p. 212. seqq. Eius quoque argumentum quinque tabulis distinctum exhibet IOANNES GODOFREDVS DE MEIERN in diffuso isto splendidissimoque opere, cui nomen: *Actorum pacis Westphalicae publicorum* dedit, in cuius Tomo I. post praefationem inueniuntur.

§. VII.

Numquam profecto satis aestimari potest tantum tamque excellens Dei beneficium, quo nobis leges adeo humanae concessae sunt, vt, ex sapienti viri cuiusdam sagacissimi sententia *) *vix quidquam sit, quod illius saeculi superstitionem, ignorantiam et infelicitatem, vnaque necessitatem emendationis clarius demonstraret, quam id ipsum, quod tot scriptis, vixis et bellis plerique Germanorum adduci debuerint, vt in leges tam aequas, sanaeque rationi ac sacris litteris aequae conuenientes consentirent; leges, quae exoptatissimam nobis felicitatem attulerunt, circaque quas procurandas tot singularis prouidentiae diuinae vestigia apparuerunt, vt satis, hanc pacem plane auream esse et quasi diuinitus conditam, luculenter demonstrarent. Quae quidem documenta quum ex probatis, quae memoriae nobis proditae sunt, historiarum monumentis eruere, omniumque conspectui exponere, nobis animo constitutum sit; non alienum videtur, quaedam dicendis praemittere, ex quibus, et nostrum demonstrandi modum, et quid in hac disquisitione expectandum sit, facile quilibet possit intelligere. Fuerunt scilicet inter religionis nostrae aduersarios, qui, postquam ex historia-*

*) Summe reuerendi Excellentissimique IO. LAUR. MOSHEMII *Institutionum historiae Christianae recentioris.* pag. 73.

horiarum campo quaedam hinc inde decreperant, nescio quid inuenisse sibi visi sunt, quibus id, quod in procurata ope LVTHERI sacrorum emendatione diuinum est, labefactarent. Horum alii miracula postularunt, quibus diuinam religionis nostrae originem demonstrarem; his enim qui destituuntur, eos quidem, putant, si medicam veritatibus, quae diuinae habentur, manum adiicere velint, non diuinitus excitatos esse posse. Aliis autem, et iis quidem non admodum indoctis, nihil in religionis istius saeculi emendatione, paceque religionis procuranda, singulare videntur. Quid quaeso mirum est, inquit, emendationis opus bene succedere, quod a multis iisque potentissimis principibus, suo ipsorum commodo ductis, sustentatur? quod homines ab intolerabili iugo in libertatem vindicat? quod sententias disseminat cuius prudenti ingenuoque homini perplacentes? Pacem vero impetrare ab iis, qui vel inuiti, ad illam concedendam, vi metuque adiguntur, id vero neque arduum est, neque in hoc terrarum orbe non vbiuis obuium. Quorum in opinione quum sententiam versari multos, vtraque vero diuinam circa hoc opus prouidentiam, cuius causam circa religionis pacem maxime, defendendam suscepimus, non parum eleuare videatur; contra vtramque dicendum breuiter existimo.

§. VIII.

Qui spuriam putant religionis emendationem, quoniam miraculis susceptam hanc sacrorum mutationem nostri Confessores non confirmauerint, ii profecto, si dicendum quod res est, cum ipsis miraculis Deum sui causa delirantem postulant. Quod si enim, qui ista desiderant, homines essent, qui, omnium falsarum opinionum temeritate derepta, veritatem, vbicunque gentium est, scrutarentur, iam audiendos esse eos dicerem; quamuis nec ita sentientes anxie miracula postulatueros esse arbitrarer. Nunc, quum, qui haec obiiciunt, Fanatici plerumque sint, aut de Pontificis grege homines: hi vero, qui inter delirantium somnia pubescunt, qui traditionibus, qui auctoritatibus, qui sexcentis aliis ingenium moresque corrumpentibus nutriuntur, non magis sapere possunt, quam bene olere, qui in culina habitant. Atqui si verum est, quod nemo sapientum dubitat, posse Deum, certas huius terrarum orbis mutationes sapienter connectendo, satis demonstrare, se singulari quodam modo hunc illum euentum direxisse; quidnam eo in casu miracula postulare aliud est, quam velle, vt Deus stolidè imprudenterque agat? Eiusmodi prouidentiae diuinæ specimina si desiderant aduersarii, nos ad producenda ea, quae miraculorum in hac disputatione locum sustine-

stinere possunt, semper paratos inuenient. Quae si minus ipsis videntur sufficere, neminem difficilius miraculis conuinci posse, quam ipsos horum miraculorum fautores, facili negotio demonstrabimus. Sed ferendi fere sunt, qui requirunt, miracula, si cum iis conferantur, qui singularem Dei prouidentiam ab hoc omni negotio abfuisse volunt. Ipsi enim, nisi omnem penitus ex hoc mundo prouidentiam proscribunt, leuibus atque inanibus sonis ludibria quaedam excitare videntur. Namque eorum pluri mi, ne dicam omnes, sunt, qui ipsa miracula iocum risumque faciunt. Quod si igitur nihil diuini, omnia naturalia in hac rerum serie deprehendunt; quid aliud quam miracula desiderant, si de harum rerum diuinitate constare oporteret? quid igitur aliud, quam ut Deus ipsis se deridendum propinet? Quo vero quid ineptius fingi potest? quid pio et sapienti turpius? Sed ne me putes, inuidia in hos ductum, ipsis aliquid affinxisse, bona mente errasse credamus; negligentiae tamen notam profecto non effugient. Omnia, aiunt, ad pacem efficiendam iam conspirarunt (placet enim hanc prae reliquis in mutatae religionis negotio considerare). Largior, si de felici rerum nostrarum exitu loquuntur; neque enim hoc a nostra sententia alienum est. Largior etiam, si, omnes euentus in vnicum hunc finem conspirasse, dicunt; modo
id

id mihi concedant, ipsa religionis nostrae fata, alium, quam sublecutus est rerum exitum promississe; contra hoc enim qui negant, in sequentibus instituetur disputatio. Quod vero si concedunt, num. nisi omnem velint providentiam tollere, singularem Dei circa haec curam in dubium vocare possunt? Recte autem de his dici potest, quod, in destruendo atomorum concursu, contra EPICVRVM CICERO monuit *): *In rerum inquit, natura duo quaerenda sunt. vnum, quae materia sit, ex qua quaeque res efficiatur; alterum, quae vis sit, quae quidque efficiat; de materia differuerunt, vim et causam efficiendi reliquerunt.* Atqui, si mirifice, quod aiunt, omnia ad promouendam pacem conspirarunt, numquid sine ratione id accidisse putant? numquid, diuinam providentiam concedentes, otiosum spectatorem Deum fuisse in causa grauissima contendunt? numquid igitur, ipsum Deum omnia apte ita et concinne disposuisse, inficiabuntur? Est utique, ita omnes huius mundi euentus sapientissime summum numen coniunxit, quod omnem consilio suo mundum administrat, vt admirabilis quaedam sit continuatio seriesque rerum, qua efficitur, vt, qui inter se apti colligatique videntur, euentus sibi met inuicem manum quasi auxiliatricem porrigant, neque eorum sit quisquam, qui ad alte-

*) *De finibus honorum et malorum lib. I. cap. 6.*

alterum promouendum efficiendumque nihil plane conferat. Neque tamen negari potest, siquidem omnia inter se magnitudine et quasi gradibus differunt, quosdam inter illos, praestantiori quadam dignitate eminere, quippe qui ad summum, quem sibi in condendo mundo Deus praefixit, finem obtinendum propius spectare videntur. Circa quos singularem plane Dei curam esse, nemo inficiatur, qui Deum optimum esse praestantiorum rerum aestimatorem nouit. Hunc vero in demonstranda singulari sua circa quosdam euentus prouidentia modum Deus adhibet, vt, quum omnia confuero quodam et semel recepto quasi ordine in mundo progrediantur, in iis non vulgari modo omnia, quae ad eiusmodi euentum efficiendum pertinent, disponat, sed leges aliquantisper migret, quibus alioquin omnia in hoc terrarum orbe reguntur. Quae si ipsa rerum connexionione obtineri non possunt, *miracula* prodeunt, quibus id efficitur, quod vires rerum huius mundi excedit. Enimuero accidere solet saepius, vt eueniant, quae cum consueta legibus minus conspirare videntur, ita tamen, vt apta et mirabili rerum a Deo facta dispositione efficiantur. Haec quum ad miracula proxime accedant, non inepte *quasi miracula* diceres, quae non minori singularis diuinae prouidentiae documento sunt, quam ipsa miracula

cula

cula *) Fit saepius, vt negotii cuiusdam fuscipiendi consilium capiant homines nec sapientia, nec proposita sibi efficiendi potestate destituti Omnia, quidquid sana ratio, quidquid omnes sapientiae leges imperant, arripiunt. Inspere videretur, qui hac ratione obtentum iri finem constitutum dubitaret; omnia enim ad hunc producentum adeo consentiunt, vt eadem fere certitudine futurum finem, quam media, quae ob oculos habent, tenere videantur Sunt alii, qui eum destruendum cupiunt, qui tamen et viribus destituuntur, et eiusmodi vtuntur mediis, quibus contrarium potius, omnium consensu, produceretur. Sed proficiunt hi, qui delirare videbantur; illorum media

*) Vellem ego, ne inuidia verbi labefactetur oratio mea. Constat inter omnes, quam male terminus *miraculorum* aduersarios hac in re habuit, postquam IO. SAUBERTVS librum *Noribergae A. MDCXXXI.* forma quater complicata emisit, huius tituli: *Miracula Augustanae Confessionis. D. i. Wunderwerke der Augspurgischen Confession, welche sich bei Uebergebung derselben, und folgender Zeit zugetragen.* In quo quamuis quaedam admisceat ad singularis cuiusdam Dei providentiae specimina, quae nomine *miraculorum* insigniuit, non pertinentia: tanto tamen clamore ad irridendum ipsius studium opus non erat; quod malle argumentis impugnassent, quam ridiculo in verbum impetu. Bono autem sensu, quod simile miraculo est, *miraculum* dici posse in hoc negotio, arbitrator.

media non solum felici carent successu, sed illud ipsum iis ipsis mediis efficitur, quod iis euitare voluerant, eaque obstaculo sunt, quae, ex omnium sapientum opinione, rei promouendae certissime inseruiebant. Quae si quando in mundo contingunt, in quo omnia summi numinis voluntate diriguntur, habes, in quibus singularis diuinæ prouidentiae vestigia apparent. Iam quaelo, si ceterae mundi partes bene constitutae sunt, num singularem curam, qua Deus ea, quae ad ciuitatem suam regendam maxime pertinent, moderatur, ab ipso, tamquam ab inertis gubernatore, neglectum iri verisimile est? Quid ergo est? Vituperatores oburgatione digni sunt, qui hac in re modum prouidentiae constituunt. Istud enim est sapere, si quae in republica Dei mutationes eueniunt, non, quae ante pedes modo sunt, circumspicere, sed ea etiam ad curam Dei circa huius mundi euentus referre, indeque, num diuina approbatione fiant, num secus, subductis bene rationibus, iudicare.

§. VIII.

Huiusmodi vero singularis diuinæ prouidentiae specimina, vtrum in comparanda nobis per pacem Passauiensem et Augustanam sacrorum libertate deprehendantur, iuuat pluribus inquirere. Quae vt intelligantur melius, tria quasi vel, si mauis, quatuor, fundamentorum instar, principia non facile

facile

facile in dubium reuocanda ponam; quibus vtrique paci accommodatis, quemuis mihi daturum existimo, eminentiori quodam modo diuinum numem circa hanc pacem fuisse occupatum. Primo itaque mihi ratiocinari liceat: Si, qui aliquam religionem sectantur, tanta vi pollent, vt aliquem qui summo animi feruore hanc religionem ad interneccionem vsque persequitur, principem facili supplantare possent negotio; si tamen hic tantas copias vno quasi ictu prostermit, omnem aduersariorum societatem dissipat, atque ad summum potentiae fastigium pertingit; si, qui ex communi quasi naufragio enatarant, et viribus destituuntur, quibus tanti principis, ad cuius nutum pars orbis terrarum maxima componitur, conatus paullisper retardent, et, si tale quid tentare velint, certissimum praeuident interitum: dementiae non videtur absimile, cum exigua manu tantum adoriri principem, omniumque iudicio infaustus rerum excitus praeferendus est. Quodsi deinde ipse ille princeps, consilio et sapientia excellentissimus, his aduersariis ipsa tela, quibus perfodiatur, suppeditat; quodsi exigua manu ipsum felicissime superant, eique, viribus aduersariis longe adhucdum maiori, pacem extorquent; quod si denique ea omnia, qui firmissimo ipsi praesidio esse et ad obtinendos fines aptissima videbantur, id ipsum efficiunt, quod summum ei affert detrimentum,

tum,

tum; recte infertur, diuinam prouidentiam haec omnia, modo quodam singulari, direxisse. manum illam exiguam non sine afflatu aliquo diuino fuisse. denique Deum ipsum inimicorum disturbasse consilia. Porro: Si exigua haec societas, viribus vix ac ne vix quidem resectis, intestinis rumpitur diffidiis, firmissimo, in quo fere solo innitebatur, fulcro priuatur, nec habet alios, quorum auxilio opibusque subleuetur; si isti homines omnibus paene viribus carent, nec est, praeter fidem istius principis longe fortioris male ambulanti, cui spem suam superstruant; si, his non obstantibus, aliorum auxilium non circumspiciunt, animi tamen fortitudine, spe decrefcente, crescunt; si ipsi denique eorum aduersarii, vel necessitate quadam aliunde interueniente adigantur, vel actionibus suis, nihil tale cogitantes, pacem comparant, in qua liberum inimicis religionis exercitium conceditur: consequens est, ipsum Deum huius pacis quasi architectum fuisse. Pergamus: Si in concilianda pace inimici contra ipsius religionis suae principia, maxima cum iactura multorum summorumque bonorum, hominibus pacem concedunt, quos viribus longissime superant, eorumque vehementia quasi nulla prorlus potestate sustentata, vel inuiti ad pacem sancendam commouentur; si ipsi illi, quorum res hac pace in maximum discrimen adducuntur, ipsis moribus
suis

suis pacem sibi molestam promouent: non aliter iudicari potest, quam quod ipse Deus, dissipatis difficultatum nebulis, regimine suo singulari hanc pacem procurauerit. Denique: Si ipsa hac pace duo illa fundamenta, quibus et aeterna nostra felicitas et salus publica innitur, in pristinum restituantur: perspicuum est: non tam ab hominibus quam diuinitus hanc pacem esse conditam.

§. X.

Nunc quoniam haec omnia paci religionis asserenda videntur, ipsa huius vtriusque pacis fata consideremus! Omnis ante bellum Smalcaldicum salus, emendataeque per LVTHERVM religionis securitas, in foedere illo inniti videbatur, quod ad vindicandam, si opus esset, religionem suam, et ab imperio Pontificis libertatem, Smalcaldiae *Protestantes* sanciuerant. Neque nihil metuumdum esse ab hoc foedere ii putabant, qui Pontificis auctoritatem tuebantur. Ipsa enim experientia edocti erant, quantum semper effecerint in itae in Imperio societates, ad quas Germanis, si quid magni moliebantur, omni tempore recurrendum fuerat. Huius vero societatis sodalibus et imminens periculum, et ipsa societatis causa, religio, cuius maximum est in hominum animos imperium, maximum omnia suscipiendi ardo rem inspirare videbatur. Et tantae profecto erant Smalcaldicorum vires, vt, quum
con-

conflatum esset bellum, ingentem, qui supra centum millia militum assurgebat, exercitum aduersus Caesarem educerent. Contra vero Caesar vix vilo tempore viribus copiisque destitutum se magis senserat, quam quum ipsum bellum in *Protestantes* suscipiendum meditaretur; neque vllum est dubium, si res suas foederati seruo instituissent, facili negotio exiguum Caesaris exercitum funditus prosternere potuisse. Sed intempestiua foederatorum sollicitudine, qui Caesarem prius armis aggredi religioni sibi duxerant, et hinc orta inter ipsos dissensione efficiebatur, vt nimium cunctando nihil agerent, ipsique Caesari sui opprimendi occasionem, in summum rerum suarum detrimentum, suppeditarent. Hic vero, qui consilio potius quam armis labefactandos esse aduersarios arbitrabatur, acutissima ratione se ab ipsis redemit, eo quod, quos nouerat Augustanae Confessioni addictos, ad suas pertrahere partes studeret. Suum iam sociis Smalcaldicis auxilium denegauerat IOACHIMVS II Brandenburgicus Septemuir; MAVRITIO autem Saxoniae duci, IOANNI Custrinensi, Electoris Brandenburgici fratri, et ALBERTO Marchioni Brandenburgico facile Caesar persuadebat, vt vel ad ipsos Aug. Conf. socios impugnandos se accingerent. Hac ratione factum est, vt vniti nihil contra Caesarem, licet viribus multo inferiorum, effecerint, quumque prope Muhlber-
gam

gam proelio cum Caesaris exercitu decertandum esset, non fugatae solum *Protestantium* copiae, sed capti etiam eorum primipili fuerint. Milites quid sine capite possint, constat inter omnes. Dissipabantur copiae, atque vnica hac pugna omnis spes omnisque fiducia in foedere Smalcaldico, amquam vnico libertatis *Protestantium* praesidio collocata exspirabat. Itaque tam tremenda foederatorum societas, quae certissimum Caesari interitum minabatur, non Caesaris virtute, neque quodam fortunae errore profligata est, sed sola ipsorum sodalium discordia, et quorundam in aula *Saxonica* proditione. Neque spes erat recuperandarum virium. Ii enim, qui huic societati adscripti communi quasi naufragio euaserant, infelicem rerum exitum perspicientes, cum sua sponte, tum auctoritate Caesaris perterriti, foederi se subtrahebant. Reliquos, qui Caesaris quidem partibus fauebant, at tamen Augustanam Confessionem sequebantur, principes multis sibi Caesar beneficiis conciliauerat; in quibus orbatas iam capite regiones Saxonicas, vna cum Septemuiratu, MAVRITIO tradidit. Qua erga hos amicitia, erga illos seueritate effecit, vt nullos, qui de emendanda religione, deque rebus Lutheranorum restituendis, turbas mouerent, superstites esse crederet.

§. XI.

Neque Caesar hac in re, si per se res consideratur, multum erasse censendus est; nullus enim eo tempore fuit inter *Protestantes*, qui vel mutire contra tantum Imperatorem auderet. Funestus belli Smalcaldici exitus in omnium mentibus haerebat; quumque vires *Evangelicorum* tunc adhuc intactae et recentes quasi nihil contra Caesarem potuissent, nihil profecto nunc boni sibi polliceri poterant, quum fractis essent viribus; praecipuis cum multi sine dubio, ex eo, quod susceptum contra Caesarem de religione bellum male successerat, hosce conatus deo displicere, coniicerent; qui non armis resistendum magistratui, sed iniuriam patienter ferendam esse, ipsa hac calamitate immissa, declarasset *). Eorum, qui huic veli-

*) Non improbabilem hanc esse de plerorumque *Protestantium* sententia coniecturam, omnes concedent, qui, quam solliciti fuerint de suscipiendi belli Smalcaldici iustitia, perpendunt. Quantum hac in re nutauerint, tum ex variis variorum, Theologorum maxime, scriptis, qui in utramque partem disputarunt, quibusque colligendis HORTLEDERVS totum primum et secundum librum saepius laudati operis impendit; tum ex ipsa eorum in hoc bello cunctatione perspici potest. Quod quemadmodum LUTHERVM ipsumque sectantes, a turbis excitandis prorsus alienos fuisse, luculenter demonstrat; ita mitiorem ipsos, qui impugnandum esse Caesa-

religioni fauebant, plurimi, veluti pestilenti quodam fidere afflati captiosos, quas *Interim* continebat, doctrinis topiti erant, adeoque sibimet inuicem diffidebant relicti ex foedere focii, vt, si vel quis denuo Caesarem armis aggredi voluisset, a reliquis se desertum iri vereretur. Omnes praeterea, qui religionem in Aug. Conf. propositam receperant, hi fere erant: MAVRITIVS ET IOACHIMVS Septemviri, ALBERTVS Culmbacensis Marchio, GEORGIVS dux Megapolitanus, et alii quidam principes ipsa Smalcaldici foederis debellatione attriti et pessumdari, vt FRIDERICVS Palatinus et CHRISTOPHORVS Wurttembergicus, denique quaedam ex imperii ciuitatibus respublicae. Hae pariter ac minores Germaniae proceres, qui tacite saltem Aug. Conf. praecepta sequebantur, ne tentare quidem tumultus poterant; inter eminentiores vero Caesari forsitan extimescendi fuissent IOACHIMVS ET MAVRITIVS. IOACHIMVS princeps erat paci studiosissimus, facilemque se praebebat in iis, quae non ad religionem necessario constituendam pertinere ipsi videbantur *); cuius in domum Austria.

Caesarem negarunt, sententiam mereri arbitror, quam plures ferunt, qui horum opinionem et dicendi genus nostri saeculi institutis metiri videntur.

*) Placidum hoc IOACHIMI ingenium, qui, pacis pio consilio conseruandae gratia, paululum a rigore saeculi sui recessit, in primis

Auftriacam tanta exstiterant merita, vt ne suspicari quidem ab ipso tumultus Imperator potuisset; qui, quod nemo *Protestantium* praeter ipsum fecit, ad fabricandam pacis sacrae formulam Augustanam, doctorem quemdam, IOANNEM AGRICOLAM Islebium, concesserat; qui denique tempore aliquantisper inferuiens, legatis ad Concilium Tridentinum missis, ab audiendis huius concilii decretis non prorsus se alienum futurum promiserat *). MAVRITIVS VERO,

Inte-

ex ipsius formula liturgica apparet, cuius argumentum breuibus recenset HENR. SCHMIDTIVS in der kurzen Einleitung zur Brandenburgischen Kirchen- und Reformations-Historie §. 82. 83., vna cum litteris, quibus Septemuir Brandenburgicorum sacerdotibus, quosdam ritus et caerimonias detrectantibus, paullo seuerius respondit §. 88. seqq. Adde pacificam eius orationem ad doctores Ratisbonae de religione cum Pontificiis differentes apud NIC. LEVTINGERVM de *Marchia Brandenburgensi* lib. IV. §. 30. Tom. I. Operum a GEORGIO GOTHOFR. KVSTERO coniunctim editorum, p. 175. seqq.

- *) Nolim hoc ita dictum putes, ac si laudes, quae tanto principi iure debentur, minundas constituisssem. Veneror beatissimam eius memoriam, qui eundem pacem sectando, quem ceteri acrius insistendo, pro emendata religione feruorem exhibuit; cuius comitate condita grauitas saepius apud Caesarem, quod alii armis non poterant, effecit; cuius denique actiones, quibus nimium Caesaris voluntati celsisse visus est, animo ipsius

Interim iam iam euulgato, omnia, quae per aequitatis ac pietatis regulas posset, se concessurum esse pollicebatur; id quod, suis formulam Lipsiensem imponendo, ex parte iam praestiterat. Atque nihil erat, quod MAVRITIVM ad Caesarem impugnandum commouere potuisset, cui omnem fere potestatem, omne imperium, aliaqua multa accepta referebat; et, si quae etiam moliri contra ipsum voluisset, facile ipso detrimento potuisset deterreri, quod hisce conatibus coniunctum iri persentiscebatur. Inhauerat enim iam ab aliquo tempore ante bellum Smalcaldicum MAVRITIVS dignitati regionibusque IOANNIS FRIDERICI Septemuiri, quae denique omnia clementia Caesaris obtinuit, eo quod contra IO. FRIDERICVM in illo bello arma tulisset, magna tamen cum *Protestantium* indignatione, qui ipsum causae suae destructorem putabant. Iam, si MAVRITIVS in eas incidisset cogitationes, vt, ad restituendam Lutheranorum libertatem, Caesarem ad-

rire-

sus paci deditissimo haud possunt difficulter exculari. Neque verba, quibus eius legati vsi sunt, ita fuere concepta, vt inde quid contra pietatem ipsius Euangelicam colligi posset. Vnde miror, SLEIDANVM lib. XXIII. p. 664. non maiori cautione hac de re locutum fuisse. Rectius sentit FRANCISCVS DE VARGAS in epist. ad Episcopum Atrebatensem l. c. p. 113.; cuius cum iudicio conferri suaferim, quae bene LE VASSOR pag. III. seqq. monuit.

riretur, vel feliciter sibi hunc in Caesarem impetum successurum esse, vel se aduerso Marte pugnaturum, praeuidebat. Si prius, restituere res Lutheranorum admodum desperatas potuisset, sed id. quod ipsi a *Protestantibus*, quod a subditis praecipue, qui animis expulso Septemuiro, ore, vel inuiti, MAVRITIO adhaerebant *), exspectandum erat, facile omnes belli cogitationes dissiicere poterat. Nonne enim ipsos occasionem arrepturos esse, credibile erat, factam sibi a MAVRITIO vlciscendi iniuriam, ipsum ab aliquo saltim dignitatis suae gradu depellendi, atque IOANNEM FRIDERICVM pristino suo statui restituendi, quum de caussa Lutheranorum defendenda meritis optime esset? Omnis enim MAVRITII dignitas auctoritati Caesaris, IOANNISQVE FRIDERICI captiuitati superstructa

*) Vide GEORGIVM ARNOLDVM in *vita MAVRITII Electoris Saxoniae* quam ex authentico exemplo latino primum editam *Scriptoribus rerum Germanicarum, praecipue Saxonicarum* Tomo II. inseruit IO. BURCHARDVS MENCCKENIVS loco 20., pag. 1230. Idem inuenies iudicium in litteris Dn. de VENNES ad Comitum stabuli, quae inter *epistolas arcanas gallico idiomate conscriptas ab HENRICO II. Galliae rege ad ministros et amicos suos et ab his vicissim ad regem*, ex autographo bibliothecae regiae Parisiensis a MENCCKENIO in eadem collectione editas, l. c. pag. 1391. seqq., locum 14. occupant. *Maurice, inquit, n'est entierement assenré de la fidelité de ses subjects, qui sont enclins à leur ancien et premier Seigneur.*

structa erat; cui dimisso si Caesar regiones, quas patria haereditate acceperat, recuperandas permisisset, conclamandum de MAVRITII dignitate fuisset *). Quod si vero infelici successu rem susceptam MAVRITIVS gereret, et certissimam omnis dignitatis omniumque bonorum iacturam, et, cui sustentandae ipse unicus fere idoneus erat, emendatae religionis causam perditam fore, animo praefagire poterat. Quae quum omnia secum reputaret MAVRITIVS, melius omnino et sibi et Ecclesiae, per LVTHERVUM ab inueteratis erroribus perpurgatae, consulturum se esse animaduvertebat, si Caesari paulisper cedendo, acerba ipsius consilia aliquantum mitigaret, quam, si, violenter ipsum impugnando, suas et socicorum Aug. Conf. res in summum discrimen adduceret.

§. XII.

Poterant haec omnia, si quid iudico, factis deterrere nostros, ne bello Caesarem sollicitarent; sed erat praeter haec, quae ipsis quasi silentium imponebat, summa Caesaris atque excellentissima potentia. Non facile viderunt recentiora tempora principem, qui tot tantisque vndique imperiis domi-

*) Ipsam hanc mentem Caesar iis verbis declaravit, quae GEORG. ARNOLDVS l. cit. p. 1230. memoriae prodidit; *se enim vsurum, dixit, catena ligatum secum ducere, quo dimisso Mauritium facile esset repressurus.*

dominatus fuerit, neque post ipsum vllus fuit, qui pari potestate excelleret. Huic enim contigit, quod nescio an ulli, vt plurimis, qui per se vniuerso terrarum orbi tremorem incutere poterant, imperiis, suo sub imperio, in vnicam quasi rempublicam collectis, summum potentiae fastigium attingisse videretur. Omnis enim Hispania, omne Belgium, omnium paene divitiarum eo tempore mercaturae, insignis pars Italiae, omnis Germania, (at quanta imperia!) ipsius mandata venerabantur; omnis, qui nouus appellatur, quam late patet, orbis, diuitiis summisque imperiis refertissimus, ipsius nutu regebatur; nec in Africa regiones deerant, quae ad ipsius voluntatem se componebant. Qua conglobata tot imperiorum potentia effectum est, vt, quum alii Imperatores honoris causa, hic certe non nomine magis quam re ipsa dici *Inuictissimus* potuerit. Neque minor huius virtuti semper fortuna coniuncta fuit, adeo vt nullum susceperit bellum, ex quo non nisi victor rediisset; ipseque fortunam ita sibi deuinctam reddidisse videbatur, vt haec ipsum, tamquam corpus vmbra, sequeretur. Maxima haec ipsius potentia noua incrementa acceperat, ex quo prostratas, quorum potestatem consiliis suis valde inimicam verebatur, *Protestantium* vires, disruptamque penitus eorum societatem viderat; qua re tantus ipsi addebatur animus, vt, quem sibi,

sibi, non dicam anteferendum, sed comparandum viribus arbitraretur, omnino inueniret neminem. Neque eo ipso tempore, cum *Protestantes* belli restaurandi consilia caperent, exteris se bellis implicatum nouerat, ut ipsi viribus diuisis diuersis aduersariis satisfaciendum fuisset; quin potius omnes poterat neruos ad solos *Protestantes* opprimendos intendere. Huic autem insuperabili paene potentiae permagna fieri videbatur accessio ipsius Pontificis M. opera, qui rem suam in debellandis cathedrae Romanae hostibus *Euangelicis*, agi, pulchre intelligens, omnibus contendebat viribus, ut, ad extirpandos haereticos, omnes, qui ipsi litabant, principes conspirarent. Quibuscum omnibus si exiguae *Protestantium* vires conferuntur, quidquid tandem contra tantum Imperatorem tentabant, id omne insipientiae magis quam prudentiae nomen mereri videbatur; quum iis, non de restauranda augendaque perfecta religionis licentia, sed de conseruanda potius utcumque exiguae libertatis umbra, cogitandum esset. Neque, conscius suae magnitudinis, Caesar multum motus *Protestantium* timebat, sed specie iuris, ne magis potentia quam sapientia ac aequitate, suos regere videretur, ipsos eneruare studebat; quamuis omnibus confitendum esset, Caesarem, si voluisset vno quasi ictu omnem rem Lutheranorum eo tempore funditus euertere potuisse.

§. XIII.

Sed modum me in proponendis, circa libertatem *Protestantium* resarciendam, difficultatibus excessisse, aliquos reclamatu-ros suspicor, qui exiguas per se utique fuisse *Protestantium* vires, nec reprimendae Caesaris violentiae sufficientes, concedent; minores Caesaris viribus negabunt, si tamquam Angliae, Daniae, Galliaeque regum auxilio confirmatae considerantur. Atque ego non inficior, inesse huic argumento vim aliquam, quae eorum, quorum hactenus mentionem iniecimus, ponderi aliquantisper possit detrudere; neque tamen tanti momenti hanc difficultatem esse iudico, ut ea, qua toti huic negotio singularem Dei providentiam vindicare constituimus, labefactari videatur demonstratio. Esto enim, haec omnia ita, prouti ab aduersariis finguntur, esse comparata, non tamen singularem his regendis defuisse Dei providentiam, sed illud modo demonstrarent, non effrenata quadam audacia tam arduam rem aggressos esse *Protestantes*, ut de nullis, quae prudentia suadet, ad finem obtinendum mediis cogitassent. Quamvis enim divinum auxilium summa cum fiducia expectare possimus, ea tamen lege Deus nostris prospicere rebus solet, ut ipsi quasi vires nostras commodemus, adeoque providentiam, ut ita dicam, adiuvemus; quo, quis dicet,

dicet, diuinam excludi prouidentiam? Sed intelligo etiam, contradicentes mihi, de hoc ipso exterorum auxilio praeclarius, quam veritas permittit, sentire; facilius enim me probare posse arbitror, ipsos plurima, quae isto de auxilio pronunciant non protrahere, ut par est, ex veris historiae monumentis, sed ea, quae ad motam ab ipsis difficultatem stabiliendam maxime faciunt, ad libidinem suam fingere. Pecuniam EDVARDVS Angliae rex, quam MAVRITIVS efflagitauerat, daturum promisit, modo, non de rebus ciuilibus. sed de religione bellum suscipi conuinceretur *). Ipsum vero hoc, quod dubitanter promiserat, praestitisse, id ego quidem nec affirmare nec negare audeo. Neque tamen perpetuis EDVARDI largitionibus se sustentatum iri, si, quod videbatur, bellum diuturnius foret, vlla ratione sperare *Euangelici* poterant **). Daniae vero rex

*) Conf. GILB. BVRNETI *Historiam reformationis Ecclesiae Anglicanae*. Part. II. Edit. Genev. p. 124. 25. Ipsas pactionis EDVARDI cum Germanis condiciones, qui 400,000 thaleros sibi expetierant, ipse EDVARDVS in *Diario suo*; quod in *Collectione documentorum*, quae huic *Historiae* suae parti BVRNETVS adiecit, reperitur, p. 26 exposuit; vbi, quamuis in hoc *diario* diligenter omnia notauerit, nulum tamen praestitae promissionis vestigium reperire potui.

***) EDVARDVS in *diario* p. 33: *In hoc praesertim negotioso saeculo, inquit, principibus potius accipere quam erogare pecunias necesse est.*

rex quid fecerit, id quidem me, fatebor enim praeterit. Certe, praeter illud, quod apud Caesarem pro captiuis principibus intercesserit, spemque, quam ab religionis similitudinem et cum domo Saxonica affinitatem *Euangelicis* succurrendi fecerit, nihil amplius ipsum praestitisse inuenio. Galli denique, propriae vtilitatis causa, societati se *Protestantium* adiunxerant: quam si obtinuissent, vix ipsos crediderim vterius ab eorum partibus staturos *). Finge autem Caesarem, eam, quae ipsum Gallosque intercesserat, dissensionem amice, ad tempus saltem, composuisse, quodnam quaequo auxilium sibi ab ipsis polliceri *Protestantes*

*) Notum est, Galliae regem, iam ante foedus cum *Protestantibus* Germanis initum, bellum Caesari in causa ducatum Parmae ac Placentiae intulisse; de quo THUANVS *Historiarum* lib. VIII. p. 226. seqq. et post ipsum P. DANIEL in *Histoire de France* Tom. VIII. p. 23. seqq. consulendus est. Post restitutam vero per pacationem Passauiensem *Protestantibus* religionis libertatem, regem Germanos perpetuo ad Caesarem impugandum incitare studuisse, epistolae docent in *Thesouro Menckeniano* obuias (not. 29.); in quibus instructio foederis inter HENRICVM II. et Germanos ineundi comparet, qua legato maxime iniungit, vt Electores ad conferendam sibi dignitatem imperialem commoueat. p. 1403 Quae omnia satis demonstrant, regem non *Protestantibus* religionis ipsorum defendendae gratia succurrere, sed eorum potius auxilio ad fines suos obtinendos vti voluisse.

tes potuissent? Isti vero, qui, haec pacis consilia et Galliae regem et Caesarem initorum fuisse, omnibus verisimilia diiudicandi regulis repugnare autumant; nae illi neque versipelle Gallorum ingenium, neque orta iam eo tempore intestina Galliae ob religionem dissidia, neque animum Caesaris cogitant, quem leuia quaedam commoda citius exteris hostibus, virium suarum reficiendarum gratia, consecraturum fuisse puto, quam concessurum, ut minores quidem principes, quos iam pedibus suis subiecisse credebat, pacem ipsi inuisam extorquerent. Sed comparandas etiam esse Gallorum vires cum Imperatoris potentia, qui haec nobis obiiciunt, non satis considerare videntur. Etenim huc usque, multo suo cum detrimento, quantum Imperator posset, senserant, neque diuturnis grauissimisque bellis quidquam se contra ipsum effecisse intelligebant. Num iam igitur credibile erat, laetiori fronte ipsos inertes respecturam esse fortunam? Quod si iam, ex inueterata quasi consuetudine, pedem referre cogentur, num deserti ac plane derelicti Lutheranorum principes, impetum tanti Caesaris sustinere potuissent? aut num putas, Caesarem exoptatissimam, Lutheranorum principes, tamquam imperii hostes, qui multa absque imperii consensu Gallorum regi concesserant, funditus delendi, omnemque ipsorum religionem radicitus extirpandi,

di, occasionem de manibus fuisse dimisurum? Denique, quid MAVRITIO, qui maximas hac in re partes tenebat, metuendum fuisse dicam? cui IOANNEM FRIDERICVM, quem postea tanta cum laetitia a suis receptum esse nouimus *); dimittendo, multum negotii se faceßere posse, tantamque inter ipsos *Euangelicos* hac ratione orituram esse dissensionem, non inepte Caesar animaduertere poterat, vt remota quae ad hanc rem necessaria erat, concordia, facile incautos debilitatosque opprimere posset.

§. XIV.

Magnae profecto hae difficultates videri peterant; maior tamen erat MAVRITII erga religionem pietas, maior suppressam *Protestantium* libertatem restaurandi cupido, maior denique in Deum cuius causam tuebatur, fiducia, quam vt se a proposito dimoueri passus fuisset hic, cuius animi magnitudo omnes difficultates longissime superabat. Quam ob rem, omnibus diligenter sub rationis incudem vocatis, exercitum, cui haecenus praefuerat, contra Caesarem ducendum constituit. Qua in re admirabilis conspici potest Dei prouidentia, quae efecerat, vt MAVRITIVS imperium in copias diutius retinere potuerit, quibus ad obtinendum illud, quo intendit, vti optime poterat.

*) Conf. IO. SEBAST MÜLLERI *Annales des Chur und Fürstlichen Hauses Sachsen*: p. 117. 18.

terat. Huic ipsius proposito ansam insignis ipsius Caesaris error, nimiaque securitas praebuit. Quam quotiescunque intueor, non satis mirari queo, qui factum sit ut tantus princeps, cuius magnum ingenium excellentissimaque prudentia omnium admirationem excitabat; qui, diuturna experientia, summam sibi rerum omnium peritiam comparauerat; qui sub imperii pondere aulaeque machinationibus confenerat; qui morem principum, accepta omnia beneficia propriae utilitati consecrandi, optime nouerat; qui hostes consiliis potius quam armis superare didicerat, et insigni quadam praeditus erat scientia, conatus inimicorum acutissimis eneruandi artibus, ut, inquam, tantus tamque sapiens Imperator viro, cuius virtutem, praestantissimasque animi doctes satis perspexerat; qui tanto amore in religionem Euangelicam ferreretur, ipso, quo a Caesare dignitate Septemuirali exornatus erat, tempore declarauerat, neque, omnia, defendendae huius religionis causa, si opus esset, suscepturum se esse, celare aliquantisper potuerat; qui denique maxima inter *Protestantium* principes, depressam religionem restituendi vi eminebat, summaque cum captiuo Hassiae Landgrauio coniunctus erat affinitate; copias concredere potuerit, neque in ipso bello de auferenda ipsi rerum summa cogitauerit; quamuis, ad dolosa MAVRITII consilia intelligenda, exigua sane per-

perspicientia indigeret. Qua in re tam gra-
uiter labi potuisse Caesarem, quum vix pos-
sim concipere animo; facile in eam senten-
tiam adducor, vt existimem, supremum
Numen noctem quandam ipsius menti offu-
disse, vt, Deum ipsum ipsius consilia de-
struxisse, appareret. Operae pretium vi-
detur, rem sicuti gesta est, paullo fusius enar-
rare. — Habebantur A. MDXLVIII. Augu-
stae Vindelicorum comitia, in quibus Sep-
temuiratum Saxoniae, cum omnibus ad ip-
sum pertinentibus, Caesar MAVRITIO con-
ferebat. Hoc commotum iri beneficio ip-
sum arbitrabatur, vt, quam his in ipsis co-
mitiis confici Caesar curauerat, fidei religio-
nisque formulam, receptam sua auctoritate
sibi subditis obruderet. Huius rei gratia a
principibus quibusdam MAVRITIVS, mox
vero ab ipso Caesare, qui beneficia ipsi col-
lata crebrius commemorabat, rogatus, sem-
per, se recepturum esse formulam, negauit,
donec doctorum suorum, quibus ante co-
mitia vindicias doctrinae purioris promise-
rat, hac de re percepisset sententiam *).
Acrius quamuis postea Imperator instaret,
impetrare tamen consensum MAVRITII non
potuit; sed hac ipsa eius pertinacia satis edo-
ctus est, ipsum constantem fore Aug. Conf.
defensorem, sibi que, si diutius insisteret,
inimicissimum. Eandem cantilenam, in co-
mitiis

*) Vide SALICII *Historiam Augustanae. Confessio-
nia.* Vol. I. p. 567. seq., 576, et 77.

mitiis denuo Augustae A. MDL coactis, repetens MAVRITIVS, non aliter, quam libero, vt vocant, concilio impetrato, cessuros esse Lutheranos intrepide pronuntiabat *), Neque tamen his omnibus Caesar deterrebat, quin potius, quum bellum Magdeburgicis indicendum esset, neminem, quem exercitui suo praeficeret, magis ad hanc prouinciam subeundam idoneum esse MAVRITIO iudicauit **). Equidem a MAVRITII consiliis rerumque exitu Caesaris rationes prorsus discrepasse censeo. Forte enim, hac in ipsum fiducia, eo magis MAVRITII animum sibi conciliare, forte etiam, vt Lutheranos Lutheranis labefactaret, MAVRITIVM summum belli suscipiendi ducem esse voluit. Consilii vero sapientia quaemadmodum non ex auctoris sui proposito diiudicanda est, sed ex iis, quae inde consecutura praesagiri possunt, commodis incommodisque; ita, si illud respicias, prudentia, sin haec, insipida parumque considerata Caesaris consilia fuisse iudicabis. Potuisset praeterea, si mens non laeua fuisset, ex ipsa Magdeburgi occupatione supra annum protracta, non inepte clandestina quaedam MAVRITII consilia praestolari; nec in gurgustio agebantur multa, quibus ille bellum minabatur. Ecquid enim sibi voluit, quod dimissos

*) SLEIDANUS lib. XXII, pag. 630.

***) Ipsa haec verba sunt, quibus Caesar apud SLEIDANVM loc. cit. pag. 635. vtitur.

missos ex tradita Magdeburgicorum ciuitate milites rursus, alio licet sub nomine, conduceret? quod Magdeburgicos leniter, et amicorum instar magis quam inimicorum tractaret? quod cum Galliae regis legato, IOANNE PRAXINEO, Episcopo Baionensi, frequentius versaretur? quod Hassos in fidem iureiurando reciperet? Neque haec omnia fugere poterant Caesarem, praesertim quum litterae principum accederent, qui de excursionibus militum MAVRITII vehementissime conquerebantur. Sed tanta fuit Caesaris securitas, vt et MAVRITIVM exquisitissimis verbis excusaret, et sparsos rumores pro inimicorum calumniis venditaret *). Quae ipsa securitas maximam MAVRITIO fortunam protendebat, spemque afferre videbatur, fore, vt Caesarem imprudentem eo felicitas opprimeret.

§. XV.

Quibus rationibus ad suscipiendum hoc bellum commotus MAVRITIVS, et quis fuerit

*) Litteras, in quibus haec commemorauit Carolus, integras Commentariis suis SLEIDANVS lib. XXIII. pag. 676. seqq. et le VASSOR p. 371. inseruerunt. Contineo me ab omnibus, quae in iis continentur, enarrandis, quae, si cum acuto Caesaris ingenio conferuntur, curam Dei, circa eius consilia euerrenda, plane singularem ostendunt.

*Inspicere, tamquam in speculum, in verba
omnia*

Tubeo, atque ex iis sumere exemplum prouidentiae.

rit huius belli exitus, supra (§ V.) aliquantum me exposuisse memini. Non tamen fingo, quod aiunt, pede hic praetereunda videntur in ipsa hac expeditione varia, quae, singularem Dei curam, sicuti in iis, quibus huic bello felicissimo praelusit, ita in ipso hoc opere peragendo occupatam fuisse, extra omnem dubitationem posuerunt. In quibus mihi prae reliquis plane videtur admirabile, quod paribus Caesaris consiliis et facinoribus, paria quoque Lutheranorum consilia et euentus responderint. Haec vero diuinæ iustitiae specimina cum in multis aliis conspici possunt, tum in hoc apparuerunt praecipue, quod qui *Protestantes* infidiis verborumque blanditiis decipere tentauerat Imperator, iam eodem modo, et ab eo quidem, quem neque inimicum suspicatus erat, deceptus fuerit; quod maximam ipsi plagam princeps inflixerit, quem Saxonum familia, in quam Caesar fauierat maxime, procreauerat; quod denique ii, ipsis Caesaris militibus vsi, detrimentum attulerint. Caesarem enim *Protestantes* falsa spe detinuisse, eorumque preces vanis eluisse promissionibus, nemo dubitabit, qui, quod supra diximus (§. IV.), meminert. Iisdem vero artibus vsu esse MAVRITIVM, nisi alia bene multa, litterae tamen eius ad Caesarem datae, quarum hic in suis mentionem iniicit (not. 38.) abunde testantur. Namque Caesari, quid moliretur, scisciant, fe

se ipsi semper fore deditissimum respondit, huiusque confirmandi gratia, et legatos se concilii causa Tridentum missurum, et breui tempore iter ad Caesarem susceptorum esse, pollicitus est. Iustam vero barbarum mouendarum suspicionem, ipsis militum suorum excursionibus excitatam, de quorum insolentia Caesar maxime conquestus erat, stipendiorum denegatorum causa factos esse motus affirmando, declinavit. Quibus verbis misere bonum Imperatorem fefellit, ut, *nihil se a MAVRITIO, nisi praeclarum, expectare debere*, diceret, *si modo ulla adhuc fides in rebus humanis superesset*. Ita, qui artificiosis consiliis verba *Protestantibus*, ipsique MAVRITIO, dare constituerat, eadem illa astutia a MAVRITIO Saxone scientissime circumuentus est. Neque id sine singulari dei nutu. Inter omnes enim Germaniae ordines, non erat, cui Caesar plus facefferat negotii, quam illustris Saxonum familia, cuius tamen summa alioquin in se merita exstare Caesar non ignorabat. FRIEDERICVS enim, ille Saxonum Septemuir, quem omnes vno ore consentiunt, primum Germaniae fuisse virum, vnice Imperialem dignitatem Carolo comparauerat. Huic vero, ipsiusque successoribus, quas quaeso Imperator gratias retulit? Scilicet, ipso adhuc viuente, edicto Wormatiensi Lutherum suosque affectas, adeoque FRIEDERICVM etiam, extincta tanti beneficii memoria,

P. III. R

moria, proscriptis. Isto autem mortuo, quum frater ipsius IOANNES, qui summo iure nomine Constantis appellatus est, eiusque egregius, infelix licet, filius, IOANNES FRIDERICVS, fere vnici essent, qui libertati Germanorum inhaerebant. quam Caesar nefarie opprimere conabatur, omnemque Caesaris inclementiam in se recipere, quam Germanorum libertatem funditus euerti maluissent, quamquam, si ab hac sola re discesseris, omnia Caesari lubenti animo praestarent; summo ipsos odio persecutus est, vsque dum armis, ipsisque principibus *Protestantium* abusus, IOANNEM FRIDERICVM de Imperii fastigio deiiceret, eiusque dignitatem, vt diximus. cognato ipsius, MAVRITIO, conferret. Sed idem ille MAVRITIVS, quem tot tantisque sibi deuinctum reddidisse Caesar existimabat beneficiis, eandem, quam Caesar calcauerat, viam ingrediebatur. Caesar FRIDERICVM eiusque familiam, cui omnen in Germania dignitatem debebat, summa acerbitate persecutus est; MAVRITIVS beneficium a Caesare acceptum prorsus negligens, quamuis suam ipsi dignitatem acceptam referret. grauissimo vulnere saucium Imperatorem reddidit. Ille fulminibus domum Saxoniam maxime concusserat, hic, generis sui gloriam vindicaturus, tela quasi in Caesarem retrorsit. Ille Augustanae Confessioni addictos principes, a rebus Smalcaldicorum abalienatos, tantum non

om.

omnes, ad vim *Protestantium* infringendam adhibuit; hi vero iidem illi erant, quorum iam vnitis viribus, maximae Caesaris vires prostratae sunt, iisdem illis militibus, quos, Caesari studentes, contra Lutheranos eduxerant. O stupendam iustitiae diuinae profunditatem! Quam abscondita sunt Dei iudicia! Quam oculi, quibus incedere solet, tramites!

§. XVI.

Excellit ipsa haec aduersus Caesarem suscepta expeditio admirabilibus diuinae providentiae vestigiis, quorum, ne de securitate Caesaris plura commemorem, quae eo vsque progressa est, vt, appropinquante iam MAVRITIO, ne defendendo quidem corpori suo satis prospexerit, non nisi duo ex multis, breuiter attingenda, notabo; ex quibus id poterit intelligi accidisse, quod omnium hominum existimatione et iudicio sublimius est. Horum alterum, felices MAVRITII progressus spectat. alterum insuetum Caesaris et Ferdinandi timorem, eorumque de pace consilia. Quamuis enim exigua manu, quippe quae vix numerum viginti quinque millium excedebat, MAVRITIVS Caesarem adoriretur *); huius tamen auxilio, vix duorum mensium spatio, omnes, quas
in

*) GEORG. ARNOLDVS in *vita Mauriti* p. 1229. apud MENCKENIVM.

in itinere obuias habebat, urbes occupauit, Caesarisque funditus prostrauit exercitum. Erat tamen, quod, quo minus exercitu vsque ad Caesarem pertingeret, impediēbat, castellum aliquod, ipsa natura contra omnes impetus munitissimum, quod Ehrenburgum appellatur, quodque superari posse nemo vnus crediderat, nec ipse Caesar, cui, hoc ipso occupato, summum imminēbat periculum. Hoc quamquam retardare videbatur MAVRITII progressus, tanta tamen hanc arcem, quae aditum ad Austriacorum regiones aperiebat, alacritate adgressus est, vt primo statim impetu, interemtis captisque tribus aut quatuor millibus militum, qui praesidio ipsi impositi erant, ex suis vero vix decem quindecimue amissis *), felicissime ipsam occuparet. At quum iam eo tenderet, vt Caesarem summa celeritate Oeniponte opprimeret, accidit noui aliquid, quod totam expeditionem in nihilum quasi redigere, omniaque MAVRITII consilia prorsus euertere potuisset. Repente enim seditio facta est militum, qui summa vehementia stipendia postulantes, nec ipsum MAVRITIVM globulis sclopeto emissis transfigere dubitabant **). Nihilo tamen minus, placatis paullisper animis Oenipontem cum suis
 pro-

*) Cf. WILHELMI, Hassiaci principis, relationem de hac Ehrenburgi occupatione apud HORTLEDERVM, l. c. p. 1313.

**) SLEIDANVS lib. XXIV. p. 707.

properat, vnde vix Caesar cum fratre, noctu turbidaque tempestate, per praerupta loca, atque asperrimas vias, aufugerat. Hic dici vix potest, quanto timore perterritus fuerit, facileque vrgente necessitate adducebatur, vt in pacis conditiones, quas olim vix ac ne vix quidem attenderat, libentissime consentiret. Quod si iam ea, quae supra de exiguis *Protestantium* viribus (§. XI.), et insigni Imperatoris potentia (§. XII.) disserui, cum mirabili eius fratrisque sui timiditate comparentur; vix credibile est, tantum Imperatorem, qui non vinci, sed vincere vbiuis consueuerat, qui antea *Protestantes* vnico quasi ictu prosterne- re posse videbatur, tam subito omni paene animo potuisse destitui, vt hostes non indutiis detinendos, aut contractis, quod facile fieri poterat, copiis ad mitiores pacis conditiones ineundas adigendos esse putaret, sed ipse inimicis fere propensior ad quietem videretur. Maximum vero iam ipsum bellum antecessit FERDINANDI de bello anteuertendo studium. Vix enim bellum parare MAVRITIVM perceperat, quum, multum ex alacritate eius detrimentum praesentens, per legatum suum maximis precibus impetum deprecatus *), dulcissimis persuasionibus vltro aequas indutiarum leges offerret; quibus, MAVRITIO propius accedente, atque comprobante FERDINANDI augurium felicissimo
armo-

*) SLEIDANVS lib. XXIV. pag. 701.

armorum MAVRITII successu, acrius insistere coepit. A quo quum impetrasset, vt, inter ipsum armorum strepitum, Lintium, pacis conciliandae gratia veniret, post expeditionem MVRTII Oenipontinam, pulchre intelligens, nisi perpetuum liberumque religionis exercitium Euangelicis concederetur, non fore vt ipsi acquiescerent, ipsum Passauium inuitauit, vbi Caesare consentiente leges illae, in Lutheranorum haud leue emolumentum, conditae sunt, quarum iam supra (§. V.) mentionem iniecimus.

§. XVII.

Pacata iam videbantur omnia, perpetuamque religionis suae exercendae licentiam, tandem aliquando obtinendam, audissima cupiditate, summaque fiducia, *Euangelici*, requietis interualla habentes, praestolabantur. Nullus timor, nullaque animis ipsorum infixata dubitatio eiusmodi ipsis instillabat scrupulos, vt, pacem exoptatissimam certissime se impetraturos esse, formidolosius dubitassent. Nouerant mutabile Caesaris ingenium, qui, quamuis Imperatori si nemini vlli, promissis standum esse, satis olim magnifice pronunciaffet, multis tamen sciebat artibus consiliisque denegatam *Protstantibus* fidem excusare; eumque, in angustiis positum, pacem polliceri, periculo exemptum, bellum minari solere, tristi satis experientia didicerant. Tan-

ta tamen erat eorum securitas, tanta de animi ipsius magnitudine, deque Dei, quem rerum suarum moderatorem, et requietis quasi architectum nouerant, fiducia, tanta denique in obseruandis pacis conditionibus, iustitia, vt iis, quae promiserant, diligenter inhaerendo, Caesaris fidem iustitiamque quasi anticipare constituerent. Huius animi declarandi gratia ipse MAVRITIVS, cum iis, quae in fide manserant, copiis, FERDINANDO satisfactorius, in Hungariam, contra Turcas, abiit; postea vero ALBERTVM Brandenburgicum, suis alioquin partibus fauentem, quod arma post pacem deponere noller, ipsis armis suis persecutus est. Hinc funestae illae contentiones, in quibus et ipsae Lutheranorum vires debilitatae sunt, et immortalis memoriae princeps, MAVRITIVS, in maximum, vt videbatur, eorum detrimentum, periit. Eodem fere tempore rebus humanis ereptus est, pius emendatae religionis propugnator, EDVARDVS Angliae rex, in cuius locum substituta, superstitioni deditissima MARIA, ferro flammisque huius religionis, aedificas extinguere conabatur. Rebus denique suis Aug. Conf. addicti, pace cum Caesare inita, Gallorum regem abalienauerant, cuius auxilio destituti, si fidem datam Caesar seruare nolisset, sustentare Caesaris impetus posse non videbantur. Quamuis autem his omnibus ex gradu suo quasi deiecti eneruatique viderentur

tur

tur *Euangelici*, neque esset, si a Deo discesseris, quisquam, in quo spem suam collocare potuissent, tanta tamen animi fortitudine fidei a Caesare datae institerunt ut ipsos, non armis, sed leniori quadam mansuetudine, pacem Caesari FERDINANDOQUE extorxisse diceres; adeo ut omne potius vehementissimum Pontificis Romani odium in se suscipere, quam pacem ipsis denegare maluerit. In quibus singulis efficiendis quanta fuerit diuina prouidentia, nunc placet distributius demonstrare.

§. XVIII.

Vix iacta erant pactionis Passauiensis fundamenta, quum noua procella oriretur, quae, nisi summam, magnam tamen *Euangelicis* fragem attulit. Steterat huc vsque ab eorum partibus ALBERTVS Culmbacensis Marchio, princeps vindicandae religionis minus, quam molestiae, hostibus in religione dissidentibus excitandae, studiosus, cuius inquieti animi indoles parum saepius a crudelitate remota videbatur. Hic, quum MAVRITIVS ad defendendam emendatae religionis causam litteris Germaniae Proceres adhoratus esset; pariter scriptum in vulgus dederat, in quo animum bello et rapinae inhiantem pietatis specie obumbravit. Quo facto, dum MAVRITIVS bello Caesarem aggreditur, terras Franconiae horrenda vastatione depopulatus est. Pace autem Passauii

iii Caesarem inter et *Euangelicos* conciliata, talis rerum mutatio ALBERTO, cui bona Pontificiorum diripiendi erepta videbatur occasio, stomachum mouit, ita vt vehementius, quam antea fecerat, Germaniae regiones, maxime vero contrariae partis Episcoporum misere deuastaret multaque, templa incendiando, vrbes destruendo, maximas pecunias exigendo, aliisque belli facinoribus, crudelitatis, ne dicam barbariei, documenta ederet *). Qua in re eo vsque progressus est vt Caesar ipsum, repetita vice a Camera Imperiali proscripsum, variis Germaniae principibus bello persequendum traderet. Displicuit *Euangelicis* nimia ALBERTI vehementia; publice igitur haec omnia detestati **) eum, tamquam communis quietis turbatorem, vi armisque coerceandum susceperunt. Hoc tum a Noribergensibus factum est, qui vexatorum Episcoporum copiis se, ad impugnandas ALBERTI regiones adiunxerant, nec multum curabant, quid de

*) Pleni sunt harum rerum annales. Qui summam earum desiderat, euoluat litteras MAVRITII, librosque a Noribergensibus ad ALBERTVM eo tempore editos, illius apud SLEIDANVM lib. XXV. p. 734. seq., horum apud eundem p. 738. seq. et 756. seqq.

**) Vide excerpta litterarum, quibus FERDINANDVS et MAVRITIVS causas belli contra ALBERTVM exposuerunt, in MENCKENII *Scriptoribus rerum Germanicarum* Tom. II. p. 1445. 46. Ampliores litteras dedit SLEIDANVS lib. XXV. p. 734. seqq.

de defectione ipsorum ad Pontificis doctrinas, ipsa hac vnione declarata, ALBERTVS clamitaret; tum a MAVRITIO in primis, qui, perfidia iniustitiaque ipsi exprobrata, eum, quum pacem recusaret, bello adoriebatur. Quod bellum, incertum est, an rebus Lutheranorum emolumentum maius, an detrimentum attulerit. Quousque enim salua stabit turbis et dissidio labefactara respubli- ca? aut quis est dolor tam exiguus in praecordiis saeuens, quin vsque ad necessitatem mortis aliquando deducat? Maximi imperii contextus, disruptis, quibus constringuntur, vinculis, multas quasi in partes diffiliunt, et quae societas, vnitis ciuium viribus, omnium reprimere impetus poterat, dissociatis eorum animis, sese hostibus diripiendam destruendamque propinat. Nihil igitur ad societatem Lutheranorum, imbecillam parumque confirmatam, penitus euertendam requiri amplius videbatur, quam intestini in ipsa tumultus; et bella hinc Caesari nascebatur, incautos debilitatosque inimicos opprimendi, occasio. Neque adeo delirasse nostros existimes, ac si, se sibimet ipsi vulnus hoc ipso bello infligere, non perspexissent. Perspexerunt utique; sed nihilo minus de pactione, etiam cum verisimili suo detrimento seruanda, reprimendisque ALBERTI, qui Aug. Confessionis hostibus se alioquin strenue opposuerat, insultibus magis, quam de vrgenda pace, iam per duos
fere

fere annos ab Imperatore dilata, declinandoque suo interitu, cogitarunt. Id quod magno argumento esse potest, hos Ecclesiae nostrae conditores paci, abstinentiae, aequitati et iustitiae adeo studuisse, ut ne ipsis quidem partium suarum hominibus pepercerint, suasque prius vires, ad impetrandam tamen perpetuam religionis pacem necessarias, ipsi labefactare, quam pacem vlla ratione laedere, aut leuiter duntaxat obferuare maluerint *). Fide enim ac sinceritate, non armis aut fraudulentia; pietate legumque custodia, non ut aut clandestinis consiliis animum Caesaris flectendum esse putabant. Viria et in suis oderant, suppressis,

- *) Qui nullam facile, fidei nostrae homines iniquius lacessendi, occasionem praetermittit, portentosi ingenii scriptor, GODOFREDVS ARNOLDVS, diuersam plane a nostra rationem, hoc cum ALBERTO bellum diiudicandi, iniit (in der unpartheiischen Kirchen- und Rezer-Historie. Part. II. lib. XVI. Cap. IV. §. 15.) Nomen quod huic bello conuenientissimum esse arbitratur, execrabile latrocinium est, mortisque MAVRITII causa, vehementissimum eius turbulentumque ingenium. Nolo in examinando hoc ARNOLDE iudicio tempus chartamque consumere; id vero crediderim, MAVRITIVM suosque omnium hominum stultissimos fuisse, si, feruore pugnandi abrepti, non pacis vindicandae gratia bellum suscepissent. Nobiliorem fuisse MAVRITII finem, nemo negare potest, nisi qui hoc bellum per se, nec in nexu cum rebus gestis MAVRITII antecedentibus considerauerit.

fis, etiamsi hostes essent, succurrebant. Hoc ipso exemplo luculenter docuerunt, inep-
 tam esse eorum suspensionem, qui Luthera-
 norum principes bellum suscepisse multos-
 que excitasse tumultus existimarunt, vt ci-
 uilia emolumenta pararent, vt bona sacra se-
 mel occupata sibi vindicarent, vt occasio-
 nem plura vi armisque sibi arrogandi nan-
 ciscerentur. Quorum vitiorum qui reos
 ipsos existimant, hos equidem nescio, an
 fatis, quid affirmant, perpenderit. Quis
 enim censendos putaret hos principes, si
 reportatae semel religionis licentiae acrius
 institissent, nec pacem permisissent ad comi-
 tia differendam? Quem ipsis crimen peri-
 iurii obiecturum fuisse putas, si ab oppri-
 mendis suis abstinuissent? Quis ipsis vitio
 potuisset vertere, si de conseruanda repu-
 blica sua amoliendisque internis dissidiis fu-
 issent solliciti? At bellum suscipiunt, vt
 pacem impetrent; pace impetrata arma de-
 ponunt. Pacem quaerunt, vt Deum more
 suo colere possint: hoc concesso, de obti-
 nendis ciuilibus emolumentis non cogitant.
 Pacem armis restitunt; pace restituta, ar-
 mis suis non nisi eos, qui ipsam turbaue-
 rant, prosequuntur, membraque, quae
 offensionem esse videbantur corpori, rescin-
 dunt. Sic visum est sapientissimo numini,
 veros piosque causae suae patronos ab im-
 piis discernere. Sic rebus Ecclesiae suae
 prospexit, vt quae ipsi detrimento esse vi-
 deban-

debantur, in summam laudem vtilitatemque cesserint.

§. XVIII.

Maximum in toto hoc bello vulnus Lutherani funesto MAVRITII interitu acceperunt, qui, quum apud Siuershusum cum ALBERTO Culmbacensi manum conseruisset, globulo transfossus paullo post expirauit. Ita MAVRITIVS, non contra Ecclesiae persecutores, nec restaurendae religionis gratia, sed contra eidem fidei addictos, inuitus tamen, pugnans, periit! Ita, qui vitam omniaque pro defendenda vera religione impenderat, non ea felicitate potitus est, vt morte pietatem suam confirmasset, sed fidem Caesari datam vltro propugnans, pro inimicis, pacem quasi sanguine suo obstringens, interiit, non hostium manu aut fortitudine, sed eorum, quorum caussam tanta cum virtute egerat, facinore! Cecidit cum isto dux, quo nemo ad rem *Euangelicorum* restituendam vindicandamque aptior videbatur *), ipsoque expirato omnis fere eorum de recuperanda pace spes expirabat. Successor declaratus erat frater ipsius AVGVSTVS, qui magna quidem prudentia excellebat, sed tanto animi robore, et, vt ita dicam, ad tantum opus perficiendum necessaria vehementia praeditus non erat.

*) Hoc ipso eum testimonio Galli exornarunt in epistolis apud MENCKENIUM pag. 1426.

erat. MAVRITIVS dotibus propugnatoris ecclesiae egregie instructus, bello fortis erat animoque strenuus; AVGVSTVS vero pacem magis quam bellum sectabatur, neque armis sed consiliis parandam esse pacem existimabat. Accedebat, quod de obtinenda Septemuiratus dignitate. Saxonumque regionibus AVGVSTVM inter et IOANNEM FRIDERICVM nondum conuenerat *); id quod non exiguam *Protestantibus* discordiam excitare videbatur. Fulcro igitur suo quum se tentarent destitutos, et auctum potius quam diminutum iri interna dissidia opinarentur Aug. Confessioni addicti non leue illis imminebat periculum. Effecit tamen prouida Dei O. M. cura, vt, quae ad detrimentum ipsorum inclinabant, dissidia mox componerentur, mortemque MAVRITII viri fortissimi, AVGVSTI sapientia et moderatio compensaret **). In eo enim AVGVSTVS cum

IOAN-

*) Viuo adhuc MAVRITIO dimissum ex vinculis IOANNEM FRIDERICVM reddendam sibi ablatam dignitatem postulasse, CHESIUS refert. epist. 13. apud MENCKENIVM l. c. p. 1439; ipseque auxilium suum promississe ALBERTVM, in aliis litteris p. 1409. relatum legimus. Eandem mortuo MAVRITIO ab AVGVSTO, consentientibus terrarum Saxoniarum proceribus, repetiisse THVANVS memorat *Historiarum* lib. XI. p. m. 328.

**) Varia de AVGVSTO I. Electore Saxoniae, meritissimus scholae Grimmanae rector M. HENR. AVG. SCHVMAGHERVS binis Programmati

IOANNE FRIDERICO, in conuentu Numburgi A. MDLIV. habito, confenserat, vt hic, misso dignitati pristinae nuncio, eam, *nati Electoris* nomine, quibusdam Saxoniae ciuitatibus, et 100,000 florenorum pretio, contentus, AVGVSTO ipsiusque posteris concederet *). Placidum vero ac mite AVGVSTI ingenium effecit, vt non armis propagata, aut vehementia quadam parata pax religionis videretur, sed maior elucesceret Dei sapientissimi prouidentia, qua factum est, vt pacem *Euangelici* impetrarent tali tempore, quo ab omnibus destituti, suorumque hostium violentiae omnino expositi videbantur.

§. XX.

Ita res *Euangelicorum* post pacem Passaviae sancitam comparatae erant; quas qui attento animo considerabat, non poterat non iudicare, hunc coetum in eundem fere, ex quo vix ope MAVRITII conualuerat, morbum recidisse. Exigua enim societas, quae intestinis dissipatur contentionibus, capiteque suo orbata est, non potest profecto fortissimorum hominum impetus sustinere, nec ab iis id, quod dare sua sponte nolunt, vi armisque impetrare, quae vix, vt ab interitu se tueanter, sufficiunt. Maiori iam
in

matibus congestit, quae Lipsiae ao. 1751. 52. prodierunt.

*) Conf. MÜLLERVM in *Annalibus Saxonis*. p. 122. Integram pactionis formulam HORTLEDERVS exhibet l. c. p. 968. seqq.

in angustia versabantur Aug. Conf additi quam eo, quum imperatorem post bellum Smalcaldicum adorti essent, tempore. Tunc enim, aliorum auxilio animati Caesarem, nihil tale metuentem, alienis laceffere armis, nunc neque ex Gallia neque ex Anglia vllum expectare auxilium poterant. nec ruto Caesarem melius sibi prospicientem adoriri, quin potius hos ipsos principes ad interitum ecclesiae suae conspiraturos esse, ex eorum inimicitia, et ad persecutionem *Protestantium* impetu, non inepta diuinatione coniciebant. Morte enim immatura extinctus erat optimae spei rex Anglorum EDWARDVS, qui, dum viueret, non solum fuerat de emendanda ad exemplar LUTHERI Ecclesia Britannica maxime sollicitus, sed suae etiam fidei socios extra Angliam degentes auctoritate sua sustentare non intermiserat. Succedebat ipsi MARIA, cuius animus summa superstitione, et in eos, qui auitae religioni renunciauerant, crudelitate imbutus, inquitque postea cum PHILIPPO Hispanorum rege matrimonium, eam non amicam emendatae religionis professoribus, sed rebus ipsorum inimicissimam portendebat. Neque maiorem spem concipere poterant *Euangelici*, fore vt rex Gallorum ipsis aliquas ferret suppetias *). Non solum enim

*) Lapsum me esse haec asseuerando dicent forsitan, quibus litterae a MENCKENIO editae

enim Passauii paciscendo cum Caesare iram eius summopere concitauerant, sed animum quoque Pontificiae religionis principiis acriter inhaerentem, summo ardore HVGONOTTAS, vt vocabantur, persequendo declarauerat *), nec vllum erat dubium, ipsum ad extirpandam potius emendatam religionem, quam ad efferendam illam et stabilendam studia sua esse collaturum. Magno haec fateor, detrimento *Protestantibus* esse videbantur dum neque intus muniti satis, neque exteriori quodam saepimento tuti ab hostium impetu erant; sed illud ipsum, quanta fuerit Dei in custodienda promouen-

tae saepiusque laudatae innotuerunt. In his enim id summo studio Gallorum rex agit, vt *Protestantes*, post pactionem Passauiensem, ad Caesarem bello persequendum commoueat, nec se suo auxilio ipsis defuturum polliceatur. Neque tamen hoc meae caussae aduersari putauerim. Praeterquam enim quod non pacem religionis hoc ipso *Euangelicis* comparandam, (de qua hic quidem locutus sum) sed vires Caesaris, quem ALBERTI partibus contra *Protestantes* fauere, rex arbitrabatur, debilitandas, eiusque dignitatem sibi suisue conferendam intenderit; omnes hae epistolae vel viuente adhuc MAVRITIO, vel paullo post mortem ipsius exaratae sunt, neque post initam AVGVSTI cum ALBERTO pacem, Galliae rex de succurrendo *Euangelicis* amplius cogitauit.

*) P. DANIEL *Histoire de France*. Tom. VIII. p. 290.

mouendaque hac religione cura, egregie demonstravit. Pluribus enim ad vnum eundemque finem efficiendum causis conspirantibus, id earum multitudine efficitur. vt, cui omnem attentionem, si vnica adesset, consecrassemus, iam, diuisa dumtaxat contemplatione, inclinatis ad reliquas causas animi nostri viribus, pensitemus. Contra vero, si vnicam ad hunc, reliquas ad contrarium finem efficiendum tendere, intelligimus, non his, sed illi soli, effectum, si subsequitur, assignandum esse, perspicimus. Maximae igitur et admirabilis sapientiae divinae documentum est, quod in illud adduci discrimen res Lutheranorum voluerit, vt, depulsis impedimentorum nebulis, paceque post varias huius ecclesiae vicissitudines conciliata, quum ad interitum eius omnia conspirare viderentur, non hominum curis aut sapientia, nec humanis viribus tantam pacem procuratam esse appareret, sed sola Dei sapientia et benignitate conditam.

§. XXI.

Quamquam autem nostri, neque ex aliorum auxilio aliquid, ex comitiis vero, iusto quam sperauerant longius dilatis, parum boni sibi polliceri poterant; his omnibus tamen quasi infra fiduciam positus, tam parum de adsciscendis foedere aliis cogitarunt, tantaque cum moderatione et securitate quasi res suas egerunt, ac si Deus ipsis certissimum

mum

mum aliquod monstrasset periculum effu-
 giendi remedium, illiue diuina quadam con-
 iectura laetum suarum exitum praesagiuis-
 sent, neque credidissent, sibi Caesarem sed
 Caesari se pacem largiri oportere, vere ut
 dicere liceat, numquam fortiori animo et
 maiori fiducia nostros fuisse, quam tunc,
 quum omni spe omnibusque viribus desti-
 tuti viderentur. Saepe multumque ante su-
 scepiunt bellum Smalcaldicum ipsos inter
 et eos, qui ZWINGLIUM ducem in emen-
 danda religione sequebantur, de vtrorum-
 que dissentientium doctrinis conciliandis de-
 liberatum erat, tantoque saepius cum fer-
 vore, ut paene, ob dissidia inde excitata,
 ipsi illi, qui foedere se Smalcaldico coniun-
 xerant, dilaberentur. Minori tamen eo tem-
 pore necessitate vnionis vrgebantur; iam
 vero vix vllum supererat, nisi ad Heluetos
 reliquosque doctrinam ipsorum secutos, re-
 fugium; de quibus tamen secum coniun-
 gendis nostri ne fando quidem cogitabant.
 Summa interim animi tranquillitate com-
 mitia Augustae Vindelicorum habenda ex-
 spectabant, remque tam implicatam et
 ad perpetuum suum vel emolumentum
 vel detrimentum idoneam, tam leuiter
 tractare videbantur, ut neque sperandam
 esse a Caesare pacem religionis perpe-
 tuam opinarentur, neque horum princi-
 pum aliquis se ad comitia conferret; quam-
 vis humanissime, ut ipsi accedentes, pro
 S 2 studio.

studiorum consortio manum commodarent, FERDINANDVS expetiisset, ipsique sua fortitan praesentia postulata sua quasi animare potuisse viderentur. In conuentu autem Numburgensi, se ne latum vnguem ab Augustana Confessione recessuros, aut vlla ratione formulam *Interim* recepturos esse, quodam se codicillo obstrinxerant *). Quamquam in re singularem Dei prouidentiam obtinuisse perspicuum est. Quamquam enim funesta inter nos fratresque nostros, qui sibi nomen *Reformatorum* sumserunt, dissidia vehementer doleamus, optandumque esset, si quidem id posset fieri, vt, qui eidem Pontificis iugo se subdixerunt, eodemque iusto in ipsius doctrinas odio feruntur, sine discordiis, quibus perpetuo distracti fuerunt, imposito, in eandem se communitatem reciperent; illud tamen, nisi alterutrius partis fautores nuncium suis doctrinis mittant, optare nefas, sperandum vero profecto non est. Et ideo ego illos existimo pessime huic coniunctioni consuluisse, qui ambiguis quibusdam loquendi formulis animos dissidentes fraudare, totamque vniendarum partium compagem tam carioso fundamento superstruere voluerunt; hoc enim quid aliud est, quam pace, specie quidem blanda, sed reapse multis locis repudianda, vtramque partem dare? Tantum igitur abest, vt, frustra

*) Legitur apud LEHMANNVM in *actis de pace religionis*. lib. I. c. 27.

fra de hac re laborasse quosdam Reformationis tempore, doleam, ut id potius singulari bonitati sapientiaeque diuinae tribuendum esse existimem, quae impediuit, quominus hoc modo, maxime ante pacem religioni nostrae publice datam, utraque horum dissidentium pars consenserit. Hoc ipso enim factum est, ut summa doctrinis nostris puritas manserit, ut multae in coetu nostro dissensiones denuo oriturae praecipitatae quasi, ut cautum denique fuerit, ne quis, vi armorum aut aliorum auxilio, non solo Deo procurante, pacem religionis nos impetrasse, diceret. Neque tamen omnis constantia derelictis nostris principibus excidit, quin potius, quanto grauiori pondere deprimi viderentur, tanto se audentius ipsorum fortitudo erexit; quae tunc certe fuit maxima, quum ipsi Pontificiorum principes nostrorum voluntati, aequis admodum et tolerabilibus modis, cederent. Quamuis enim credendum fuisset, Lutheranos viribus debilitatos, neque in aliorum auxilio innisos, Caesari aliquantisper in comitiis subiecturos se esse, ut cum iisdem contentos fore, quae legati Caesaris, et in his FERDINANDVS ipsis, vel inuiti, concesserant; et ipso tamen tempore acerrime institerunt; licet verendum esset, nimio eorum rigore effectum iri, ut comitia penitus disrumperentur, Romanaeque Ecclesiae addicti inde occasionem sumerent, ipsis,

cum

cum veritatis et aequitatis specie aliqua, pacem plane denegandi, quam vehementius obloquendo nostri detrectasse visi fuerant. Iccirco inter insignia singularis curae divinae specimina, quibus religioni nostrae conservandae prospexit, referendum esse arbitror quod sapientissima rerum gubernatione effecerit, ut haec omnia non solum comitia semel inchoata non dissipauerint, sed abunde demonstrauerint etiam, quum ex omnium iudicio exitiosus rerum nostrarum exitus immineret, Deum, non homines, pacem *Euangelicis* dedisse.

§. XXII.

Multum conferebat ad felicem horum comitiorum successum FERDINANDI Romanorum regis ingenium, proque pace restauranda minuendisque contentionibus labores. Huic enim, quum, Deo ita dirigente, a Caesare regenda comitia tradita fuissent contigit, ut indefesso studio suo inueteratis illis de religione dissensionibus exoptatissimum finem imponeret. Neque profecto meliorem litis ventilandae arbitrum vel cogitatione fingere nostri potuissent, quam hunc ipsum FERDINANDVM, principem conciliandis animis obseruandaeque paci atque aequitati studiosissimum, cuius lenitatem animumque, ab emendanda religione non
alie-

alienissimum *), iam saepius experti erant, qui LUTHERVM sequebantur, principes. Quotiescunque enim rigidioribus mandatis in homines nostros inuectus erat CAROLVS Imperator, horum dictorum acerbitatem FERDINANDVS, quamuis mitia sua et leniora con- filia parum fratri approbaret, singulari qua- dam sapientia mitigare, sibique animos *Pro- testantium* amiciores reddere didicerat. Ne- que fugere FERDINANDVM poterat, quantum subigendis repellendisque Turcis, aliisque nominibus, de se meritis esset MAVRITIVS, qui maiori in pretio habere FERDINANDVM vel eo declarauerat, quod quum, occu- pato Oeniponte, omnes Caesaris suorum- que fortunas militibus diripiendas tradidisset, solius FERDINANDI supellectile abstinere milites iusserat **). Ipsam vero pacem con- ceden-

*) Nolo ad comprobendam hanc FERDINANDI mentem ad istas litteras prouocare, quas ad ipsum LUTHERVM A. MDXXXVII. Calendis Februarii scripserit fertur. Quamuis enim non pauci fuerint, qui de ipsarum fide non dubitauerint: aliis tamen, idque non sine ratione, suspectae vitae sunt. Pluribus disseruerunt de his litteris SECKENDORFFIVS in *Commentario de Lutheranism.* lib. III. Sect. XVI. §. 58. Add. I. pag. 162. seqq. et SALIGIVS *Historiae Aug. Conf.* Vol. III. p. 4. seqq. Neque his litteris indigemus, quum omnia fere comitia, quibus FERDINANDVS praefuit, hunc eius animum indolemque loquantur.

**) SLEIDANVS lib. XXIV. p. m. 708. et AR- NOLDVS in vita MAVRITII pag. 1232.

cedendo *Protestantibus*, licet Pontificis, qui, sub auspiciis comitiolorum, JULIUS III. erat, indignationem ferre se oportere FERDINANDVS intelligeret; hac tamen ipsa occasione ad illatam sibi ab ipso iniuriam viciscendam vti opportune poterat *) Neque etiam deerant rationes, quae persuadebant FERDINANDO, in his ipsis comitiis paci inter dissidentes conficiendae tanto magis esse incumbendum, quanto arctiori vinculo haec pacis consilia cum sua ipsius salute coniuncta erant. Namque praeter hoc de religione emendata permittenda negotium, constitutum ipsi erat procerum implorare aduersus Turcas, omnem Hungariam infestantes, auxilium, quod, nisi pacem diu quaesitam Lutheranis concederet, nulla se ratione impetraturum esse nouerat. In eo praeterea erat CAROLVS Imperator, vt, nullam imperio turbulento salutem esse perspicuens, quietis obtinendae gratia deponendum imperii clauum meditaretur. Quum igitur prima spes FERDINANDO, regi Romanorum iamdudum creato, esset, fore vt,

depo-

*) Hic enim Pontifex FERDINANDVM ob suspicionem caedis GEORGII MARTINVSII, Episcopi Varadinensis et ecclesiae Romanae purpurati, senera lege, interdicto ipsi sacrorum vsu, proscripserat; quam maculam a Pontifice extinguendam vix multo argento precibusque impetrare potuit. Vide *Continuatorem historiae Ecclesiasticae* FLEVRYANAE. Edit. Bruxell. Tom. XXX. pag. 385. seqq.

depositis a fratre fascibus, ad summum imperii fastigium adspiraret; pacatae praeesse Germaniae maluit, quam perpetuis turbulentissimisque litibus exagitari. Quae omnia, quemadmodum satis permouere FERDINANDUM poterant, ut, quidquid in ipso erat virium ingenique, id omne ad diffidiorum propugnaculo disturbanda conferret; ita accedebat et aliud quoddam, quod ipsi ineundam cum Lutheranorum principibus amicitiam commendabat; inconsiderata nimirum et iniqua CAROLI consilia, de PHILIPPO filio suo in locum Imperatoris sufficiendo. Quamvis enim ipse CAROLVS summa olim vehementia Septemuiris FERDINANDUM, tamquam Romanorum regem, obtrusisset, mutavit tamen, quum PHILIPPVS ephebus factus esset, suam de successione sententiam, variisque artibus, ne dicam minis *), FERDINANDO dignitatem semel collatam

*) Has in FERDINANDUM iactasse Caesarem, BURNETVS auctor est *Hist. reform. Eccles. Anglicanae* Part. II. p. 124. unde rumor percrebuit, fore ut ipsi FERDINANDVS ope Protestantium bellum pararet. V. *Epistol. gallicas apud MACKENIVM* l. c. pag. 1431. Quae quamvis mihi in animum FERDINANDI, qui fratrem patris loco semper habuit, cadere non posse videantur; neque ego, quod Galli putarunt, Caesarem, ALBERTVM Brandenburgicum contra *Evangelicos* subleuasse, crediderim, (quorum utrumque et ex singulari Caesaris male informati gratia per-

tem-

tam eripere conatus est *). Atqui FERDINANDO extimescendus erat PHILIPPVS rex potentissimus qui non regiones solum Hispanicas a patre acceperat, sed coniugio etiam se nuper admodum cum MARIA Angliae regina coniunxerat, multumque viribus diuitisque valere videbatur. Igitur quum proceres partis Pontificiae PHILIPPO, strenuo auitae religionis defensori, magis fautores esse, FERDINANDVS animaduerneret, quam sibi, cuius placidum, et ad pacem *Protestantibus* dandam propensioem, animum nouerant; hisque effectum iri vereretur ne, quod

tempus aliquod ALBERTO concessa, et ex crebrioribus FERDINANDI, cum *Euangelicis* negotiationibus, missoque ipsis contra ALBERTVM auxilio, natum esse videtur): hoc tamen positum est extra omne dubium, FERDINANDVM, egregiumque ipsius filium MAXIMILIANVM iniusta CAROLI de inferendo PHILIPPO consilia ipso *Protestantium* auxilio, qui superstitiosum superbumque PHILIPPI ingenium oderant, labefactare omni modo studuisse.

- *) Recte MENCKENIVS bis Caesarem hac in re peccasse ait, quod primo FERDINANDVM a Septemuiris eligendum postulauerit, mox vero dignitatem ex ipso in filium transferre voluerit (*in dissertatione: de naciis politicis CAROLI V. Imperatoris, quae in Decade dissertationum eius academicarum Lipsiae MDCCXXXIV. editarum, septimum locum occupat §. IV. p. 310. seq.*); atque consilia; artes, rationesque commemorat, quibus Caesar fratri hoc persuadere conatus est.

quod optabat, tandem aliquando PHILIPPVS impetraret: ad huius euertenda consilia, in eo omnes animi ingeniique neruos contende-
 bat, vt caueretur, ne quid sua dignitas detrimentum caperet. Quam ob rem optimum fore ratus, *Protestantium* auctoritati suam dignitatem superstruere, facillimum se in audiendis *Euangelicorum* postulatis prae-
 buit, omnibusque viribus annisus est, vt remotis impedimentis, pacem illis perennem compararet. Hinc tanta animi moderatio, tanta in excipiendis precibus scriptisque Lutheranorum patientia, tanta denique ipsis quaesitam pacem, reluctantibus licet Pontificiis, concedendi facilitas, quae multa rebus nostris emolumenta peperit. Hunc tam egregium omnium rerum contextum si minori, quam diuina manu, elaboratum esse dicerem, minus profecto, quam debeam, praedicarem. In hac vero fabula, vt omnes actus, ita is mihi ante omnes videtur probandus, quod ille ipse, quem tanto cum feruore et quasi violentia, Septemuiris eligendum Caesar obtruserat, iam maximum ipsi negotium facefferet; quodque Caesar, sua ipsius culpa, non sine aliquo diuino iudicio, multo studio multoque labore hominem praeparasset, qui, quo minus PHILIPPVS filius succederet, summo impedimento erat, cuiusque eo tempore, quum Caesar maxima auctoritate ad PHILIPPVM Septemuiris commendandum indigeret,
 aucto.

auctoritas tanta erat, VI CAROLI auctoritas propemodum exspirasse videretur.

§. XXIII.

Atque ego suspensionem, remissius quam par erat, obseruasse me singularis diuinæ circa hanc pacem prouidentiae vestigia, non euiturum esse arbitror, nisi, aptissimum huic negotio fuisse illud tempus eorum qui tunc Romanae Ecclesiae imperium tenebant, Pontificum respectu, demonstrarem. Infidebat, dum Germani comitia ordiebantur, cathedrae Romanae IULIUS III, qui indignatus, FERDINANDVM, hominem saecularem, absque approbatione sua, aut nomine Episcoporum praefixo, proposuisse sibi subditis docendorum epitomen, eumque colloquia de componendis in religione dissidiis denuo instituenda suasisse, summum in ipsum odium conceperat. Deplorabat aetatem suam, quod in ea tempora incidisset, quibus sibi, ob lites auctoritati suae intentatas, vitam securam agere non liceret; quamobrem, ne vehementiori impetu quiete sua moueretur, IOANNEM MORONVM, Romanae Ecclesiae purpuratum ad comitia Augustana misit, qui Germanis, proposito in hunc finem Anglorum exemplo, persuaderet, vt ad Ecclesiae gremium, errore agnito, reuerterentur; omnia vero colloquia et alias de religione tractationes, quantum

tum

rum fieri posset, amoliretur *). Quibus rebus effecit MORONVS, vt suspectus merito *Protestantibus*, et ad suppressenda pacis consilia, stabiliendamque Pontificis auctoritatem missus vnice videretur. Neque tamen ita multo post alius, IULIO morte extincto, successit MARCELLVS CERVINVS, quo aptiorem quemquam ad destruendum pacis nostrae apparatus fuisse, vix crediderim. Erat enim in homine summa morum integritas sanctitatisque vitae species, et incredibilis ope Concilii, vel ipso cum Pontificis periculo, Ecclesiam emendandi cupido. Huius autem consilium, quod nec publice prouideri dubitabat, ipsis hominibus suis ingratum, *Euangelicis* plane exitiosum videbatur. Finge enim hunc prudentia bono proposito suo simili opus tamdiu, sed frustra quaesitum, aggressum fuisse, mores suorum feliciter correxisse, aut bonis verbis pacem persuasisse *Protestantibus*: num pacem, qua nunc fruimur, tam incomparabilem impetraturos fuisse nostros putabis? aut credes, Caesarem mutuam dissidentium concordiam, grauissimis, quibus postea sancta fuit, pacis conditionibus fuisse praelaturum? Vnionem utcumque conflata fruere mur forsitan, non exoptatissima Deum more nostro colendi libertate. Destruenda igitur erant Deo, qui saluti nostrae intentius inui-

*) SARPVS *Historia Concilii Tridentini*, lib. V. p. 666.

inuigilabat, Pontificis alioquin boni confilia, quod repentina MARCELLI morte factum est, quum vix vltra vigesimum diem dignitati suae praefuisset. Egregie rebus suis consuluisse PAVLLVS IV, quem in MARCELLI locum patres purpurati substituerant, si vestigiis antecessoris sui institisset; nunc vero portentoso suo et insipiente ingenio, iactis perpetuae pacis in religione fundamentis, maximam suae suorumque successorum dignitatis iacturam faciebat. Hunc enim MARCELLO suffectum fuisse crederes, vt opposita, quod aiunt, iuxta se posita magis elucerent, Deusque, quantum, in hoc Pontifice Ecclesiae Romanae concedendo, planeque illa digno, quieti nostrae prospexerit, luculento testimonio ostenderet. Fuit enim homo, qui animum enormi quadam et arrogantissima superbia inflatum*), religionis, ardentissimique pro Ecclesiae salute feruoris, amiculo circumdabat, qui sine arte, sine moderatione, sine acumine villo, sine auctoritate, sine lepore in omnes insultabat atque pro vehementissima indole sua omnes pedibus suis conculcare se posse principes, somniabat; homo, qui tantum a sapienti placidaque antecessoris via deflectebat, vt nil nisi mandata, supra omnem contradictionem elata, iactaret, suaeque dignitati nihil putaret conuenientius, quam,

*) Exempla huius superbiae habet SARPVS l. c. pag. 669. 75. 76. 78. 85. 91. 96. cet.

quàm, si Deum non posset, Acheronta mouere, omnesque paullisper refragantes ferro flammisque persequi *). Hac forma cathedram PETRI conscendit, quum de pace restauranda Germanorum principes deliberrarent; cuius si ingenium moresque confideras, non aptiorem facile ad promouendum hoc pacis negotium inueniri potuisse, iudicabis. Vana controuersiarum in concilio placide componendarum spe detinere *Protestantes* potuisset, auribusque eorum quasdam insidias faciendo, ipsos aliquantisper saltim remorari; sed tantum aberat, ut mitioribus verbis aliquod concilium promitteret; ut potius eo quod PAVLLI III. scriptum, in quo, quomodo tentari feliciter posset Ecclesiae emendatio, exposue-

*) Ne me quis putet, iniquius de hoc viro iudicasse, praefertim quum dentur nostris temporibus, qui lenire impotentissimas huius Pontificis actiones conentur; inspicienda suaserim ipsorum Ecclesiae Romanae scriptorum testimonia, quae excitauit V. C. IO. GEORGIUS SCHELHORNIVS in elegantissima doctissimaque *epistola de concilio de emendanda Ecclesia, auspiciis PAVLI III. conscripto, ac a PAVLO IV. damnato, ad ANGELO MARIAM CARD. QVIRINVM; quae Tiguri A. MDCCXLVIII. prodiit, pag. 42. seqq.* Ipse vero populus Romanus odium in sanctissimum patrem suosque, disjciendo eorum statuas, easque per urbem protrahendo, satis superque declarauit. Vide *ONUPERII vitam PAVLI IV. Edit. COLON. MDLXVIII. p. 445.*

posuerat, in eorum librorum indicem reiecerit, quos legere Romani coetus socios nefas est, quae sibi de Ecclesia emendanda mens sederet, satis testatum fecerit *). Quam ob rem nostri melius, quam pacem religionis perpetuam ardentissime postulando rebus suis consulere non poterant. Neque difficilimum hac in re inueniri se passus est Caesar, et in primis FERDINANDVS. Nouerant enim, quali PAVLLVS in ipsos animo esset qui utrique ob causas quasdam infensissimus habebatur. Omnibus igitur viribus eorum, qui Caesaris partibus addicti erant, patrum purpuratorum suffragiis, impedire Caesar tentauerat, ne homo Pontifex eligeretur, de quo parum boni sibi polliceri poterat. Id quod multum effecisse conicio, vt FERDINANDVS quaerelas *Euangelicorum* scripto quodam in comitiis expositas lubentius fere quam aduersariorum audiuerit. Fama enim eo tempore percrebuerat, OTTONEM Augustanum Episcopum, qui ex patrum purpuratorum numero erat, multumque incitasse PAVLLVM ad *Protestantes* suppressandos credebatur, scripti a Pontifi-

*) Negare quidem id nostra aetate, aliudque condemnatum ab ipso fuisse scriptum, affirmare voluit Eminentissimus Cardinalis QUIRINVS; sed satis hoc factum demonstratum esse a Cl. SCHELHORNIO in laudata epistola, sapientes harum rerum arbitri iudicabunt.

tificiis axhibiti auctorem fuisse *). Aures igitur huius libri querelis praeberere idem erat, ac Pontificis auctoritatem sequi, cuius fere legatus OTTO, IOANNE MORONIAM reuocato, videbatur. Adhaec facili quadam coniectura assequi FERDINANDVS poterat, fore vt ira et indignatione percitus Pontifex omnes in Caesarem principes excitaret; quibus non fortius resistere se posse animaduvertebat, quam si, internis de religione dissidiis in Germania finem imponendo, beneuolentiam *Euangelicorum* sibi conciliaret, et, quod aptissimum est ad quiete viuendum, caritatem. Quae omnia feliciter effecerunt, vt remotis omnibus, quae maxima videbantur, impedimentis, Lutherani pacem religionis perpetuam, vel inuito Pontifice, summo cum auctoritatis ipsius detrimento impetrarent.

§. XXIV.

Et hic aptissimus quidem videtur esse locus, in quem de multis maximisque difficultatibus, quae in ipsis comitiis suboriebantur, disputationem conijciendam existimauit.

*) Suspicionem hanc OTTO forsitan excitauit tum itinere suo durantibus comitiis, ad Pontificem eligendum, Romam suscepto; tum ista etiam protestatione ante pacem confectam edita, quam exhibet LEHMANNVS in *actis de pace relig.* lib. I. Cap. 3.

maui. Etenim quum istae, quantae quantae erant, diuina tamen sapientia feliciter superatae fuerint; Dei vero beneficia ipsorum impedimentorum, quae de medio sustulit, grauitate metiri debeamus: non videtur a scopo nostro alienum, vt de eximio huius beneficii pretio constare possit, de eorum momento aliquantisper dispicere. Sic autem ipsa huius pacis indoles comparata erat, vt ex ipsa, tamquam ex liberali scaturigine, omniumque difficultatum materia, priusquam dissentientium opiniones conciliarentur, non nisi maxima possent propullulare diffidia. Ea enim omnia, quae fidei nostrae defensores exigebant, quamuis iustissima, nobisque vsum quemdam insignem atque illustrem habere videantur, alia tamen videbantur aduersariis, qui, quod legum suarum tenacissimi essent, a se, vt *Euangelicis*, quae desiderauerant, concenderent, aegre impetrare poterant. Namque non in doctrinis modo nostrorum querelae versabantur, vt sibi liberum fore voluissent, religionem ex sacrarum litterarum dictamine, duce Confessione Augustana exercere; sed ius quoque has ipsas ad plures propagandi, atque doctores, harum veritatum publice proponendarum gratia, constituendi postulabant. Neque id solum, sed bona etiam, quae Romanae Ecclesiae erepta ad meliorem vsum transtulerant, retinenda; liberumque vnus cuiusque ad *Euangelico-*

licorum castra transitum; tali ratione, vt si principum aliquis nouam illam, quam dicebant, religionem amplecteretur, sibi subditos quoque ad suas pertrahere sententias; sin ex sacrorum ordine aliquis, vt ipsi cum animo suo, iura etiam ac bona, quibus huc vsque praesuerat, ad Lutheranorum coetum transferre liceret *). Dicam de postremo hoc postea; de reliquis quid aduersarii senserint, hic paucis accipe. Quod dandam sibi nouam quasi religionem exercendi licentiam nostri postulassent, id equidem durum admodum et iniquum aduersariis videbatur. Quo enim animo religionem ferre poterant, ad quam destruendam omnia sua studia omnemque diligentiam contulerant, vt vel per cuniculos eius fundamenta labefactarent, vel vi armorum ipsam omnesque eius sectatores eradicarent? Qua fronte eorum poterant feruorem, et in querelis proferendis, excutiendisque minis vehementiam excipere, quorum audaciam quasi, nonnulla pacis obrinendae gratia concedendo, tamquam pabulo refecerant? Recipe-re ac tolerare eos, quos summis huc vsque viribus persecuti erant, nihil id erat aliud quam confiteri, stolide se hactenus egisse, omnibusque studiis non interitum emendatae religionis, sed maximum eius incrementum promouisse. Nec ferendum facile vide-

*) BLEIDANVS lib, XXVI pag. 782. seqq.

videbatur Caesari, quod ii, quos auctoritate consiliis, armorumque vi per triginta, et quod excurrit, annos opprimere alaborauerat, iam non ad pedes eius, pacis implorandae causa, prouoluerentur, sed ipsi leges quasi et indutiarum conditiones dictarent. Quis quaeso praeterea, cuius animus nondum omnem auitae religionis amorem dimiserat, publice constitui pateretur, qui errores huius religionis detegerent, argumentis confutarent, omnesque ad eam, tamquam aliquid cane ac angue peius fugiendum, exhortarentur? Maxima cum tristitia, ea ab haereticis iam occupata Pontificii deplorabant, quae pia maiorum beneficentia Ecclesiae consecrauerat; iisque tot bona, tot redditus, tot monasteria relinquenda erant, quorum recuperandorum antiquis ipsorum possessoribus nulla spes supererat. Immo, si venia cuius concederetur, ad nouam hanc religionem se conuertendi, et illuc bona pertrahendi sacra, quid euenturum religioni suae crederent, cuius totum aedificium diuitiis opibusque, tamquam firmissimo fundamento, superstructum est? Effoetum scilicet corpus, quod succo sanguineque destitutum repente marcesseret. Concedendum cuique erat principi, vt, quam vellet, religionem in suas regiones introduceret, eaque, quae cultui diuino ex more Ecclesiae Romanae sustentando instituta erant, aliis vsibus destina-

stina-

stinaret. Egregium vero reditus principis augendi medium, quo mox factum iri animaduertebant, ut bona sacra formam ciuiliū induerent. Aeternam vero religionis pacem Lutheranis concedere, idem erat, ac omnem spem omnemque occasionem reparandae olim Romanam inter et *Protestantium* Ecclesiam pacis praeuertere; nullo enim modo sperandum erat, eos cum Pontifice redituros esse in gratiam, qui, ut ab eius iugo liberarentur, omnes animi ingenique vires impenderant. Nouimus denique, Romanae Ecclesiae homines opinionum suarum studiosissimos esse solere; nouimus, quanto odio omnes a societate sua alienos prosequantur. Ecquem crederes tam socordem fuisse et religionis suae immemorem, ut tanta haereticis largiretur commoda, qui vix aqua igneque digni habebantur?

§. XXV.

Quamuis autem de diffensionibus hisce amice componendis fere inter litigantes conuenisset, omnesque remotae propemodum essent diuina gratia difficultates, vnica tamen controuersia effecit, ut parum abesset, quin, quae hactenus in magnam Lutheranorum utilitatem sancita erant, in medio cursu penitus disrumperentur. Orta haec est de *reseruato*, ut aiunt, *Ecclesiastico* vehementissima sane concertatio. Quum enim
Aug.

Aug. Confess. addicti postulassent, ut cuius doctrinae Lutheranorum recipiendae permitterentur, neque difficillimum se ad hoc concedendum praeuisset FERDINANDVS, cum iis, qui ex principum ordine Pontificis doctrinam sequebantur, in quaestionem veniebat: Vtrum omnes Episcopos oporteret, aliosue ordinis sacri homines, qui Romanae Ecclesiae sacris valedicentes se *Protestantium* societati adiungerent, omnibus bonis, iuribus et dignitate, quibus huc vsque fructi erant, renunciare; an potius haec omnia ad *Euangelicorum* Ecclesiam transferre liceret? Prius desiderabant Pontificorum principes, Illi enim ne hoc concessio omnia demum bona sacra sibi eriperentur, vehementer metuebant. Sed contrariae sententiae acerrime insistebant *Euangelici*, qui relicta hac causa, sibi ipsi religionem suam ut impiam damnare videbantur; quum qui amplecterentur ipsam ne bonis quidem sacris digni haberentur *). Dis-

cre-

*) Cf. SLEIDANVM l. c. pag. 738. et LEHMAN-
NUM in *actis de pace religionis* lib. I. Cap. XIII.
et XV. Neque hic a se impetrare potuit GO-
DOFR. ARNOLDVS, ut mota a nostris de *reser-
uato Ecclesiastico* difficultates sine aduer-
sione dimitteret. Ipsam si audias (loc. cit.
(n. 45.) §. 13.) impie egerunt nostri, in-
que ipsis de pace tractationibus eiusmodi
animum prodiderunt, ex quo aduersarios
colligere oportuit, nostros religionem im-
perandi cupiditati praetexere. Neque cum
doctri-

crepantes hæc utrorumque sententiae quum eorum dissociarent animos, FERDINANDVS facile perspicuens, dissidentes hac in causa difficulter consensuros, omnem quaestionem in comitia, subsequente anno Ratisbonae habenda, differendam putabat. Quod quamuis concessuros se esse firmiter *Euangelici* negarent, nulla tamen ratione, a proposita semel sententia ut recederent, commouebantur. Qua in re admirabilem fuisse puto, sicuti in toto religionis negotio, ingniam eorum constantiam, quae maximum iam

doctrina vere Euangelica conuenisse autumat, credere quod ipsa bonorum dignitatique abnegatione, aliqua Ecclesiae nota inureretur. A qua forsitan calumnia abstinuisset ARNOLDVS, si quae vera mens sit causarum a nostris excitatarum, rite expendisset. Non enim nominis Christi causa, si opus esset, non renunciandum esse terrenis bonis putarunt; sed, quum inter dissidentes iam de pari utriusque partis iure conuenisset, Ecclesiae suae infamiae notam iniuri arbitrati sunt, si, qui a Pontificiorum religione ad suam dilaberentur, omnibus bonis, dignitate iuribusque exuerentur. Quis vero censendos nostros dixerit, si, quum paciscerentur cum aduersariis, tam perfectam vtilemque sibi pacem, quantum poterant, compararent? Illud enim non solum nullam habet notam turpitudinis; sed laudem quoque meretur; quum tot tantaeque propagandae verae religionis, firmissimaeque pacis stabiliendae, impedimenta remouere, quanta tolli de medio possunt, cuius pio iustoque homini incumbat.

iam quasi attigerat fastigium, quum omnibus fere ad sustentanda postulata viribus essent destituti, neque tantum sententiae suae pondus addere possent, quantum ad hoc efficiendum requirebatur. Neque minus singulari quadam Dei providentia accidisse arbitror, quod inuictissimus Germaniae Imperator, eiusque frater FERDINANDVS, qui inde ab reformationis initio summa fere, quae in homines principiis religionis Pontificiae imbutos cadit, aequitate in *Protestantes* vsi fuerant, crescente eorum pertinacia non fuerint a pace ipsis concedenda deterriti. Quae si inter se conferantur, maximam ostendunt benignissimi numinis, quod hominum animos flectendos nouit, de promouenda religionis nostrae securitate sollicitudinem; qua factum etiam est, vt in religione dissentientes, pace conciliata, a grauissimis hisce dissensionibus conuiescerent. Quod quamuis in magnum religionis nostrae detrimentum factum esse videatur, egregia tamen caeteroquin religionis pace compensatum est, quam in suo genere aliquantisper imperfectam arripere nostri quam huius impetrandae occasionem de manibus dimittere, malebant. Id vero, quod hac in causa mihi videtur maximum, et ad sempiternam huius pacis conditorum ex nostrorum principum numero gloriam efferendam perutile, in eo positum est quod non de bonis quibusdam terrenis aut ciuilibus

com-

commodis, sed de solo Dei cultu obtinendo, dissensum se mouisse ostenderint. Nam simulatque impietatis notam a sua religione abstersam hoc decreto animaduernerent, (si quidem bonis, non vero dignitate arcendos esse episcopos ad nostra castra transeuntes decretum fuerit) non diutius controuersiae adhuc agitatae inhaeserunt, eoque ipso abunde demonstrarunt, se istas lites non excitasse, nisi ut ne aliquam infamiae notam religioni suae, hoc concedendo, inuere viderentur.

§. XXVI.

Commemoranda nobis postremo videtur hoc loco prouida Dei cura circa reprimendos omnes impetus, qui iam primae pacis modo natae aetati interitum minari videbantur. Huc in primis referendi sunt horrendi PAVLLI IV. Pontificis insultus, qui, et quantum illius malitia, et cura Dei in euertendis eius consiliis potuerit, praeclare demonstrant. Nouimus ferocissimum eius ingenium, quod tartareis temper grauidum incedebat consiliis. Fama igitur de pace *Protestantibus* concessa quum percrebuisse, concitatus vehementissima iracundia Caesarem FERDINANDVMQVE stomachosius increpuit, effecturumque se esse pronunciauit, ut, quanta iniuria sedem Apostolicam affecerint, maximo cum dolore sentirent. Revocandum pacis edictum suppressendosque haere-

haereticos imperabat; ipsisque paciscentibus de religione, qua se ad pacem seruandam obstrinxerant, absolutis, omnes diras stygiosque cruciatus non Lutheranis solum, sed eorum quoque fautoribus minabatur*). Equidem ventosa isthaec hominis et enormis impudentia, moresque Caesari admodum exosi, disiicere facile poterant, quidquid in ipsius animo ad foedus destruendum exurgeret. Sed non nullius mihi momenti fuisse videtur haec Pontificis indignatio apud FERDINANDVM. Auitae enim adhuc religioni inhaerebat, adeoque, contra summum Ecclesiae principem aliquid sentire piaculum esse ratus, non omni adhucdum deposita in patrem sanctissimum reuerentia; non perfunctorie dicta sibi haec videbantur. Dignitatem praeterea Imperialem meditabatur, quam sibi a Pontifice confirmandam polliceri non poterat, nisi delendos in se fusciperet haereticos. Neque de nihilo erat periculum, quod, nisi bona fide poenitentiam emendaret, ipsi Pontifex praeparabat. Animos enim omnium, qui bene sedi Romanae volebant, principum ipsum concitaturum esse, facile intelligebat FERDINANDVS; ex quo, credibile erat, orituras esse compositis multo grauiores dissensiones. Tanta autem erat nobilissimi principis honestas, et in seruandis promissis

*) SARPVS *Hist. Concilii Trident.* lib. V. p. m. 675.

fis quasi verecundia, ut in pactione summa
 fide maneret, malletque odium insulsi Pon-
 tificis sustinere, quam periurio suo Deum
 sibi iratum reddere, iisque denegare fidem,
 quibus eam iureiurando promiserat. Sum-
 ma quoque diuini numinis prouidentia ea,
 quae detrimentosa videbantur *Euangelicis*,
 in summam ipsorum utilitatem conuertebat,
 efficiebatque ut ipsa Pontificis stultitia sum-
 mum ipsi afferret detrimentum. Inanem
 ridemus eius arrogantiam, qua omnes ter-
 rarum principes pedibus suis subiiciendos,
 Caesari vero, quem haereticum appellabat,
 ostensurum se esse quantus vir esset, quem
 offendisset, satis thraconice iactabat *). Si-
 ne dubio Galliae regem ad suas pertrahere
 posse partes sperabat. Postquam vero ip-
 sum indurias fecisse cum Caesare audierat,
 ipseque proprias vires irae exercendae non
 sufficientes esse intelligebat, missis ad vtrum-
 que legatis, vtriusque sibi gratiam concilia-
 re studebat, et de concilio, in quo initium
 de semetipso facere promittebat, loqueba-
 tur. Postea quum multis fraudibus tandem
 aliquando auxilium a Galliae rege impetra-
 set**), denuo diris deuouebat Caesarem,
 omnemque cogitationem a concilio ad bel-
 lum parandum transferebat. Dux vero AL-
 BANVS a PHILIPPO Hispaniae rege, qui CO-
 LVMNIIS a Pontifice proscriptis vna cum
 Caesa-

*) SARPVS l. c. p. 677. et 685.

**) THVANVS *Histor.* lib. XVII. p. m. 478. seq.

Caesare succurrerat, contra Pontificem cum exercitu missus, ad Romam appropinquando, quasdam mox pacis condiciones extorsit, facillique negotio, si voluisset, Pontificem pessum dare potuisset. Sed nescio quo modo factum sit, ut, quum Pontifici, quo euaderet, nihil superesset, pacem cum ipso PHILIPPVS iniuerit, adeo ut per ducem ALBANVM publice etiam veniam delicti rogarer. Qua re tantopere elatus est PAVLVS, ut eadem abiecti animi signa a FERDINANDO postularet, neque, sine hac deprecatione, vumquam in dignitatem Caesarem ipsi conferendam consenturum se esse diceret *). Hic vero apparet, quantum Pontifex cum probro priuato imperii dedecus coniunxerit. FERDINANDVS enim intelligens, ab inepto hoc homine neque coronationem, neque concilium aliquod honestum expectandum esse, id effecit, quod nemo ante ipsum ausus fuerat, in perpetuam dignitatis suae laudem, ut turpissimam illam, qua toties totiesque Pontifices Caesares optimos exagitauerant, coronationem prorsus abrogaret; ex quo tempore omnis, quam sibi sumserant Pontifices, Caesares diademate cingendi potestas prorsus exspirauit.

§. XXVII.

Restat locus huic disputationi maxime necessarius de praeclaris effectibus, qui, moderan-

*) SARPVS p. 702. 3.

derante Deo, hanc pacem concomitati sunt, illustrioremque ipsam reddidere. Iis enim non immorabimur diutius, quibus Deus singularem suam de promouenda hac pace curam, omnia, quae praeparare quasi ipsam poterant, instruendo, declarauit; de quibus iam supra (§. I. VI.) satis, ut puto, expositum est; neque tela ad infringendam hanc disputationem acuta timemus, quippe quae (§. VIII.) cuspide a nobis priuata esse arbitramur. Ut vero ei praestantiam ex effectibus, quos produxit, dignoscere solemus; sic ea omnia singulari Dei nutu procurata fuisse statuendum est, quae ad conformatas sanae rationi sacrisque litteris doctrinas restaurandas, ad verum Dei cultum promouendum, ad obscurantes denique terrenam pariter ac aeternam felicitatem errores eradicandos pertinent. Duo enim nobis Deus, de salute nostra maxime sollicitus, hoc in mundo procuranda imposuit, ut, et, aeternitati studentes, perennem nobis felicitatem compararemus; et prospicere-
 mus iis, quae vitae nostrae et quieti promouendae conseruandaeque inseruiunt. Cuius sempiternae felicitatis viam quemadmodum Deus natura ipsa praemonstrauit, ita nostrae in diuinis ignorantiae, verbo suo in litteras relato, succurrendum esse putauit. Omnis igitur hac in re habenda ratio et diligentia est, ut rationem nobis benigne concessam colendo atque expoliendo quasi,
 actio.

actiones nostras ad verbum diuinum. veluti ad felicitatis nostrae stateram, exigendo, omnibus denique, ad vtrumque hoc promouendum idoneis, diligenter excussis, aliis etiam institutione ac doctrinae nostrae succurrendo, nostrum quidem praesidium, in quo a Deo locati sumus, non deteruisse videamur. Neque minor Dei, de externa nostra felicitate, habenda sollicitudo est. Probe enim intelligens, solos nos ad felicitatem adspirare, destituti aliorum auxilio, perfecte non posse; societate nos cum aliis coniungendos vult, noluitque vllam aetatis degendae rationem expertem societatis esse. Quod omnium fere hominum, et, vt puto, generis vniuersi, desiderium, quo, quid velit, anquirat ac desideret, natura declarauit, magistratui originem dedit, qui ad pacem et salutem communem promouendam institutus esse videtur. Quocirca nostrum est, omnia quae societatem et rem publicam perturbare possent, euitare, eaque praestare magistratui, quae debemus ipsi, tamquam Dei in his terris vicario, idque diligenter curare, ne eius labefactetur auctoritas. Esse has doctrinas eiusmodi putauerim, quae non viles modo sunt, et ad comparandam felicitatem admodum necessariae, sed ita quoque comparatae, vt, qui de ipsarum veritate dubitet, absurduisse, nec ea, quae monetur a Deo, audire videatur. Ex quo iudicare licet, quam detestabilis sit
 ista

ista religio, quae placitis suis, ineptisque
 positionibus, omne animi lumen paene ex-
 stinguit; quae omne veri iudicium adulte-
 rat; quae caeleste illud volumen ex mani-
 bus hominum extorquet, ad quod omnes
 vitae nostrae actiones componendae sunt;
 quae, quod ad propugnandam doctrinae
 veritatem pertinet, radicitus extirpat; quae
 magistratui iura ab ipso Deo concessa aufert,
 eique gladium eripit, non ad iustitiam ex-
 ercendam, sed ad eos supprimendos, qui
 ut doctrinis his perniciosissimis obicem po-
 nant, verumque Dei cultum promoueant,
 omnibus annuntiar viribus. Quorsum haec
 omnia? inquires. Ut scilicet intelligatur, sin-
 gularem Dei providentiam circa istos cona-
 tus fuisse occupatam, quae turpissimos hos
 errores destruxit, veramque religionem pri-
 stino suo nitore restituit; ut, inquam, in-
 telligatur, hanc pacem manu quasi diuina
 fuisse fabricatam, quae viam ad felicitatem
 perueniendi hominibus aperuit, iisque, qui-
 bus Deus dedit hominum dirigendas socie-
 tates, sua iura reddidit. Enimvero quid
 gratae aduersus Deum menti excitandae ac-
 commodatius esse potest illa ipsa utilitate,
 quam ex Dei beneficentia in nos redundan-
 tem conspiciamus? Magis Dei mouemur be-
 neficiis, quam omnibus quibuscunque aliis,
 quanta quanta sint, diuinis operibus, a qui-
 bus uero, quid ad salutem nostram perma-
 nare possit, non perspicimus. Eum igitur
 finem

quum nobis in exaranda hac dissertatione constituerimus, vt quantumcunque possimus, his meditationibus nostris, nostros homines ad gratias pro hac pace Deo referendas, commoueremus; illud nobis agendum est, vt rem, quae ad memoriam huius officii excitandam aptissima videtur, paullisper breuius tamen quam res tanta poscit, exponamus.

§. XXVIII.

Ordiamur ab iis, quos in republica habuit, effectibus; de his enim, quoniam quieti publicae restauratae successit quasi emendatae religionis liberior propagatio, primo loco dicendum esse duximus. Vix in scenam cum suis, ad aperiendos hominum oculos, LVTHERVS prodierat, quum, tamquam ad commune quoddam incendium extinguendum, qui causam Pontificis non derelinquendam putabant, concurrerent, eosque, quos argumentis non poterant, armorum impetu opprimere conarentur. Erat eo tempore communis fere omnium opinio: discrepantes in sacris sententias ciuilemque concordiam aduersis velut frontibus inter se pugnare, quae quo minus in vnum coire possent, intestina quadam discordia prohiberet. Non infeliciter hanc opinionem ab hominibus Pontificis castra sequentibus (quorum scilicet multum intererat, ne quid respublica sacra detrimentum caperet) excogi-

cogitatam esse putares; saltem ipsam crebrius hominum animis inculcandam esse dicebant, ne, qui noua molirentur, et a praeceptis curiae Romanae aliena, nimium succrescere, suarumque doctrinarum semina latius disseminare possent. Neque deerant, quibus veritatis speciem huic opinioni inducere poterant, argumenta, quae cordatoribus etiam tantum errorem facile persuadebant. Preces continuas, quibus Caesarem *Protestantes* sollicitabant, et admirabilis confessorum nostrorum constantia, quamvis summa cum animi submissione, summaque, de turbis in republica solleter euitandis, cura coniuncta esset, seditiosorum ipsis cognomen comparabat; eoque, quod crebrius decretis Caesaris intercederent, qui cedere durioribus eius mandatis detrectabant, bellumque ad reprimendos hostium imperus pararent, turbatae quietis publicae suspicionem excitabant. Suborta praeter haec, circa reformationis initium, erat furiosa rusticorum tumultuantium et ANABAPTISTARVM natio, quae per omnem fere Germaniam, nescio quo modo, serpsisset, omnibusque legibus ac civili imperio interitum minari videbatur. Quorum aliqui quum, aequae ac LVTHERI aetate, emendandam esse Ecclesiam clamitarent, multis persuaserunt, fore, ut hi etiam, omnem penitus dominationem abrogandam meditentur. Plurima denique multorum oculis

P. III.

V

obuer-

obuersabantur exempla, quae magnarum maximarumque societatum, Hanseaticae scilicet, Sueuicae, aliarumque, dissociatis ob religionem sodalium animis, rupta esse vincula docebant. Ista igitur opinio non poterat, quin animos principum ad persequendos nostrae religionis fautores, instigaret, ipsisque, quorum ex Dei voluntate, erat, veram religionem promouere, occasionem suppeditaret, huius religionis radices, quas lolium edituras esse credebant, extirpandi hominumque opprimendi conatus, qui diuinitus erant ad dissipandas Papatus tenebras excitati. Atque hic error tanto maioris momenti erat, quo magis ipsa probabilitate sua nocebat, ansamque Ecclesiae Romanae antistitibus ipsam veritatem cum ipsius defensoribus persequendi satis opportunam praebebat. A quo errore, quomodo liberari potuissent istius aevi homines, non video, nisi certiori contrariae sententiae experientia haec praeiudicata opinio disturbata fuisset. Id quod Deus ipsa hac pace effecit. Haec enim homines a turpissima suspitione dimisit; maxime, quum, religionis varietate stabiliri posse, ea vero multorum machinationibus sublata, corrumpere omnem imperii Germanici contextum, sequens aetas lamentabili prorsus institutione docuerit.

§. XXIX.

Alterum. quod pax religiosa progenuit, et illud quidem maximum in eo positum est, ut aurea nobis conscientiae libertas, iis vero potestas in sacris decernendi restituta sit, quibus ex omni diuino ac humano iure concedenda est. Pariter in hoc sana ratio et diuinae paginae consentiunt, nullius, ad probanda ea, quae falsa esse animaduertit, adigendum esse animum, contra vero vnius cuiusque arbitrio relinquendum esse, ut, quomodo rationes suas, in comparanda animi salute, instituere velit, dispiciat. Neque minus, ex omnium sapientium sententia, summo in republica magistratui competit, ea, quae in sacris nondum verbo diuino constituta sunt, constituere, omniaque, quae ad regendam Ecclesiam pertinent, ad suam voluntatem conuertere. Vtramque hanc doctrinam artificijs suis Pontifices Romani paene exstinxerant. Vnicam dari eamque adspectabilem Ecclesiam, dicentes, omnia scitis placitisque suis repugnantia condemnabant, nec iniquum esse putabant, sed pietati congruens, ferro flammisque errantes ad Ecclesiae gremium reuocare. Contra Pontificis auctoritatem mutire grande habebatur et detestabile piaculum. Summis in orbe Christiano principibus iura, quibus in definiendis sacris vsi adhuc fuerant, Laicis de sacris iudicandi potestatem dene-

gantes, abstulerant. Omnia denique, quae tum in doctrinis, tum in sacris peragendis, constituendisque Ecclesiae doctoribus, facienda erant, suo Pontifices subiecerant arbitrio; quo sumto sibi iuri, subrutisque his, quae natura sanctissimaeque litterae posuerunt, fundamentis, omne Pontificis superfructum erat imperium. O egregios Dei vicarios, quibus magistri sui sanctiones evertendae sunt, ne quid propria auctoritas detrimenti capiat! Enimvero verae religionis semina, inter haec quasi lapidum coagumenta, enasci aut prorumpere non poterant, quamdiu, quid lolii instar euellendum, quidue in Ecclesiam recipiendum esset ex Pontificum voluntate penderet. Quamobrem is primo de gradu suo deiciendus erat, qui se ipse familiae diuinae procuratorem constituerat. Id quod optime pacem emendatae religionis confessoribus concedendo, peractum est; qua ipsa pontifex quasi res suas sibi habere iubeatur. Huius igitur auctoritate nostris non solum in quibusdam doctrinis a Romana Ecclesia dissentendi libertas, (hoc enim, retentis huius Ecclesiae erroribus primariis, fieri potuisse, Bohemorum, Austriacorum, Bavarorumque ecclesiis edocemur), sed eas omnes, quae in Confessione Augustana expositae, omnia Papatus fundamenta evertabant, positiones recipiendi, Deique cultum ex his sententiis publice et impune institui-

fituendi venia concedebatur. Ex quorum sententia quum omne in ciuitatem Christianorum Pontifici imperium denegandum, solumque summo magistratui, in rebus nondum a Deo definitis, tribuenda potestas esset *); id sua sponte, concessa hac credendi licentia, efficiebatur. vt, qui haec Pontificis imperio subiecti fuissent, a iurisdictione ipsius eximerentur, iisque, quibus merito competebat, sacra moderandi facultas, principibus scilicet restitueretur. Qua in re nihil potest esse ipsius Caesaris exemplo illustrius, qui, ipsam hanc pacem largiendo, suam in sacris decernendi potestatem egregie demonstrabat. Quae quum ita sint, istaeque doctrinae, quae publicae quietis fundamenta, nostraque cum felicitate arctissime coniunctae sunt, pristinam dignitatem recuperauerint, nec absque hac pace restaurari potuissent; nullum est dubium, hanc pacem singulari Dei prouidentia comparatam fuisse.

§. XXX.

Atque hanc ipsam in promouenda hac pace maximam fuisse, felici ipsorum emendatae religionis fato demonstratur, quarum non solum egregie conseruauit munditiam, et ex parte restituit, sed effecit etiam, vt vera ad salutem perueniendi via, haec cimmeriis quasi tenebris sepulta, omnibus
posset

*) Aug. Conf. Art. XXVIII.

posset pateferi. Exiguam profecto, de in-
 stauranda hominum felicitate, curam nu-
 men benignissimum declararet, si non nisi
 paucis quibusdam hominibus, veluti nau-
 fragio proximis, beneficium illud fidus ex-
 oriretur; vel si ipsis ille aquas salubres, er-
 rorum inquinamenti infectas, propinaret.
 Ea potius veritati vis quasi indita est, ut
 non latere possit in tenebris, neque se an-
 gustis terminis continere, sed rapidi flu-
 minis instar prorumpat, omniaque inundet;
 neque Deus turbulenta aqua sitim hominum
 restinguit; a Deo enim quid, nisi optimum,
 promanare potest? Quae si recte se habe-
 ant, si liberari per Deum ipsum homines,
 a turpissimis in religione erroribus, con-
 fidendum sit; si Deus doctrinas salutare
 ipsis, quantum fieri potest, purissimas tra-
 dit: illud omnino medium diuinae originis
 esse censeatur, quod fini huic promouendo
 aptissime inseruit. Enimuero hoc effecisse
 religionis pacem, neminem, nisi omnium
 religionis nostrae vicissitudinum plane ex-
 pertem, fugere posse arbitror. Constat
 enim inter omnes, quam inimica, quaesi-
 ta inter nostram aliorumque dissentientium
 fidem conciliatio, Ecclesiae nostrae ac do-
 ctrinarum ipsius puritati fuerit. Quorum
 plurimorum, et quid impedit, quo minus
 dicam omnium? studiorum is solet esse exi-
 tus, ut, viribus inaniter contritis ad pri-
 stina consilia redeundum sit, aut ita immu-
 tatum

tatum sectae cuiusdam credendorum agendorumque corpus prodeat, ut, qui sectarum numerum diminuere constituerant iam nouam quasi condidisse videantur. Fac igitur, absque hac pace, in vnum redigi corpus vtramque partem, et *Protestantium*, et eorum, qui Pontificis opinionibus dediti erant, oportuisse; quid proditurum fuisse putas, si successu non destituta fuissent haec studia? Minor forsitan in Pontificiorum republica secta qualis *JANSENISTARVM* fere est, aliorumque, non nisi in quibusdam, a Romana Ecclesia dissentientium; nimium beatis nostris, si veniam in minoribus fidei momentis aliquantisper dissentiendi vtrumque impetrassent. Qua in re exemplo nobis possunt esse ii, qui, pari ratione ac nostri, emendandam Ecclesiam postularunt, quales *HVSSITAE* fuerunt, et, pacis nostrae tempore, alii *FERDINANDO* subditi. Qui quid quaeso impetrarunt? Calicem scilicet, eorumque sacerdotes matrimonii veniam. Magna utique Ecclesiae emendatio! Quasi vero aegroto sanitas restitueretur, cuius leue aliquod vulnus sanando, reliqua intacta relinquuntur. Num vero maiora his Concilium Tridentinum nobis emolumenta promisit? num praepostera Caesaris consilia diffidiis feliciter mederi potuerunt? Immo vero, quanti eiusmodi sectarum dissidentium conciliatio damna progignat, ipsa illa lubrica pacis formula,

la, quae nomen *Interim* accepit, nataeque ex ipsa in Ecclesia nostra dissensiones docuerunt. Haec enim quum a Caesare nostris, tamquam regula doctrinarum cultusque divini, proponeretur, neque spes videretur superesse, perfectam religionis libertatem vumquam obtinendi, factum est, vt nostrorum aliqui, qui necesse habere putabant cum infanientibus furere, in multa non solum ad cultum Dei publicum pertinentia consentirent, sed ita se quoque huic formulae accommodarent, vt, nisi re ipsa, verbis tamen in errores aduersariorum prolaberentur. Ex quo, quantum sit paci religiosae, tandem aliquando impetratae, statuendum pretium, optime potest perspici. Perfecta enim, de religione, ex mente Augustanae Confessionis sentiendi, nobis concessa licentia, et ab omni necessitate, in quaedam Ecclesiae Romanae commenta transeundi, liberati sumus, et ab ista, multis in rebus auctoritati aduersariorem cedendi, facilitate. Quid quod illis inter Ecclesiae nostrae doctores contentionibus citius finem ista pax imposuit, prohibuitque, ne plurima pars Doctorum nostrorum, nimium conniundo, in turpissimos errores incideret. Quamuis enim non omnino, pace iam sancita, hae de *Adiaphoris* concertationes cessauerint, fontes tamen praeclusi fuerunt, ex quibus eiusmodi errores propullulauerant. Nam quum plerique remissius de doctrinarum no-

stra-

strarum munditie conseruanda, timore violentiae perterriti, cogitassent; iam, quum necessitas, de feruore in defendenda veritate remittendo, non vrgeret amplius, faciliores eorum dictis aures praebuerunt, qui ne transuersum vnguem a simplicitate doctrinarum recedendum esse iubebant.

§. XXXI.

Huius vero pacis beneficio non liquidioribus solum doctrinis fruimur, sed subministrata quoque est, emendatae religionis nostrae principia cum aliis communicandi, atque errores aduersariorum profligandi licentia, omnesque maiori diligentia doctrinas excutiendi occasio. Quum enim, vi huius pacis, eodem cum Romana Ecclesia, in fide nostra conseruanda et propaganda, iure gaudeamus, in eo nobis elaborandum est maxime, vt nostrorum animos in veritate confirmemus eumque thesaurum, quem nobis, veluti sequestris, Deus credidit, omni cura atque sollicitudine custodiamus. Huic vero fini, quid potest scholis esse, quid Academiis accommodatius? de quibus erigendis ac confirmandis benignissime, ipsa hac pace, Deus prospexit. Ea enim bona, quae erepta Ecclesiae Romanae, sacro vsui nostratum principes consecrauerant, eidem in posterum fini vt inferuissent, hac sanctione publice constitutum est. Neque nobis in confutandis aduersariorum erroribus, fraudibus.

dibusque Curiae Romanae detegendis, modo id modeste fiat et secundum aequitatis regulas, impositum est silentium. Tanta enim est doctrinarum religionis nostrae principalium a primis religionis Pontificiae principiis dissensio, ut altera religione stabilita, alteram debilitari, alteraque triumphante, alteram, in imum detrusam, sine vlla nobilitate iacere necesse sit. Praeiuicatis vero opinionibus ex animo hominum, qui, quod verbi diuini audiendi occasione destituti sunt, praesenti oratione erudiri nequeunt, eradicandis nihil magis inferuire potest, quam quod scriptis in publicum editis, non modo causam agamus religionis nostrae, sed ea etiam, quae in aduersariorum doctrinis lubrica sunt, et naturae sacrisque litteris contraria, libere candideque omnium conspectui exponamus. Ex hoc autem ipsos impugnandi medio quantum boni sibi auersarii polliceantur, maxima ipsorum, de libris nostris ex suorum manibus extorquendis, sollicitudo, et huic scopo destinati tum librorum prohibitorum indices, tum ad scripta malae notae examinanda constituti magistri abunde demonstrant. Eo tamen se adduci passi sunt, ut in ipsa templa sua cantilenas quasdam, a nostris hominibus confectas, decantandas introducerent; qua quidem re, tamquam summo beneficio, suos affecisse arbitror, qui quum vix quidquam in cultu publico occurrere vide-

videant, quo pietatem suam alere, aut ad Deo seruiendum excitare se possint, habent tamen aliquid, quo pietati, si volunt, aliquantum possint consulere *). Denique, ut de occasione non omnibus omnino adempta, ipsum codicem sacrum lingua vernacula expositum legendi, nihil dicam; multum certe ad veram CHRISTI religionem inter ipsos propagandam conferre videtur, quod copiam habere librorum a nostris confectorum possint, quibus de religionis nostrae indole, veraque ad salutem via melius edoceri queant. Sed nolo iam commodis, ex libertate, publice religionem nostram exponendi, promanantibus immorari; modo id vnice monuerim, ipsam hanc pacem nobis, scienter proponendi, meliusque examinandi limandique religionis nostrae scita, occasionem praeuuisse. Nemini enim potest esse obscurum, ipsas lites, doctrinis intentatas, et aduersariorum, errores suos exornandi, conatus, ipsos excitare contrariae partis fautores, ut, quid obscurum adhuc et incultum quasi in doctrinis est, distinctius explicent, ut, quae ad doctrinam quamdam constituendam pertinent, definiant, ut dicta denique omnia, quanto fieri

*) Vide ipsa, hac de re, Pontificiorum testimonia in IO. FRID. MAYERI diss. quantum reformatio Lutheri Pontificiis ipsis non dissentibus profuerit, et IO. ANDR. SCHMIDII diss. de modo propagandi religionem per carmina §. XXVIII.

ri potest rigore ac perspicuitate, demonstrant. Nihil igitur, post datam hanc pacem, quum Pontificis hominibus potius fuerit, quam vt contortulis quibusdam sophismatibus, doctrinas nostras impugnant. variisque artificiorum generibus, cum nobis facere possent; nostri quantum, vt ad nodos ab aduersariis nexos feliciter incidendos, detegendasque Pontificiorum machinationes, se accingerent, commoti fuerint, et praeterita, et nostra etiam tempora loquuntur.

§. XXXII.

Haec vt intelligantur luculentius, vnicum modo, eumque admirabilem, libertatis de religione sentiendi effectum adhuc commemorabo, quem insigne ipsi Pontificiorum Ecclesiae emolumentum peperisse, nostros vero, ad religionis doctrinas diligentius excolendas, intigasse, nemo ignorat, qui vel mediocri praeditus est sanctioris historiae scientia. Spe scilicet aduersariis, nos ad recipienda ipsorum commenta vi armorum adigendi, per datam nobis pacem erepta, probe intelligentes, nos mollioribus consiliis ad ipsorum communitatem esse reducendos; omnes animi neruos intenderunt, vt et nostris hunc reditum persuaderent, et doctrinarum suarum auctoritatem contra nostrorum impetus vindicarent. Facile vero persentiscebant, fore, vt,
in

in arduo hoc negotio, omnes conatus successu destituerentur, si aliis contra nos armis. quam ex sacro codice, prouti Ebraica et Graeca lingua exaratus est, desumptis vterentur. Neque enim variis artificiiis, inuita plerumque Minerua excogitatis, in quibus inueniendis, sequenti tempore methodorum fabri operam oleumque perdere, nos ad eruditam de religione concertationem ineundam commoueri videbant, nisi in hisce disputationibus Sacrae litterae fundamenti loco substernerentur; neque nos alio habitu admissuros esse huius voluminis oracula nouerant, quam quo ab ipso Deo circumamicta quasi essent. Quid ergo? Tanta eorum erat, nos ad ouile Pontificis Romani errantes reducendi cupido, tantaque de nostrorum, quos strenuos esse milites ipso hoc certamine edocti erant, impetu reprimendo cura, vt ipsum diuinum Codicem Ebraea Graecaque lingua conscriptum exquirere mallent, quam omnem, de conuincendis nobis, deque diuina positionum suarum auctoritate, spem abiicere. Hinc maiori, quam factum antea erat, studio operam addiscendis linguis orientalibus dedere *); quae ipsum diuinum volumen introspectiendi necessitas magnam inter Pontificios

*) Conferri merentur quae in hanc rem elegantissime dixit IAC. FACCIOLATVS in Oratione ad sacram scripturam, quae inter orationes eius de optimis studiis sexta est, in primis p. 112. seq.

tificios interpretum copiam excitauit. Et, quamuis in Concilio Tridentino dura haec lex sancita fuerit: ne in rebus fidei morumque aliter quis sacra oracula explicare auderet, quam auctoritas Ecclesiae, et Pontificis praecipue, id permetteret *); haec tamen regula et non vbiuis, saltem non ex huius Concilii auctoritate, eandem vim obtinet, et aliam inde promanantem vtilitatem impedire non potest. Quemadmodum enim hoc interdictum, sicuti omnis de excutiendo ex manu plebis codice sanctio, desperatam profecto causam indicat, quam tueri non posse se, concessa cuius sacri voluminis lectione, praesagiunt; ita doctioribus quamuis in publicum proferre saniores oraculorum diuinorum explicationes non liceat, occasio saltem doctrinarum suarum a sacris litteris dissentium perspiciendi, supeditata est, ita vt, qui inter ipsos praeter ceteros sapere videntur, aliis rationibus, quam argumentis ex sacra scriptura depromtis, pugnare malint. Maius, iudicabis, hac ratione detrimentum, quam emolumentum, hoc sacri codicis studium Pontificiorum causae attulisse. Neque hoc quidem inficior. Sed id ipsum singularem Dei in pace nostra prouidentiam arguit, quod scilicet effecerit, vt ipsis vel inuitis via ad salutem monstraretur, qua spreta, eo minus excusari possunt, si oblatam sibi Dei gratiam contemserint.

§. XXXIII.

**) *Concil. Trid. Sessione IV. Edit. CHIFFLETII p. 24.*

§. XXXIII.

Habui haec, quae de singularis prouidentiae diuinae in pace religionis nobis comparanda vestigijs dicerem; quibus si, quod optabam, effecerim, erit, cur me scripsisse non poeniteat; sin fini mihi proposito minus suffecisse videar, excusabit me pietas, quum quomodocunque dicere, quam tanti beneficii excellentiam tacere, aequius excusatusque videretur. Ea enim nobis felicitas contigit, vt simus ex eorum sanguine procreati eorumue discipuli, qui diuinas emendatae religionis nostrae doctrinas, summa animi constantia, defenderunt, qui bona, qui voluptates, qui dignitatem, qui ipsam vitam pro Deo deuouerunt, qui sententiarum suarum veritatem, nisi sanguine, calamitatibus tamen confirmarunt. Tot scripta, quae omnium manibus teruntur, tot praeclara facta, quibus referti historiarum annales sunt, tot alia monumenta, quibus pietatem suam declararunt, magno documento sunt, ipsos non populari feruore traditum sibi Palladium vindicasse. Vita erepti sunt, et ex hac rerum humanarum miseria ad caelestes illas sedes euolarunt, quo omnes, qui religionem conseruauerint, adiuuerint, auxerint, reueruntur; sed viuet ipsorum sempiterna memoria, et, quemadmodum animus, sic pietatis monumenta triste mortalitatis fatum certissime effugient. Vtinam nec socordia nostra ipsorum cineres violaret! Vtinam eodem

dem

dem cum ipsis feruore, eadem pietate armati, tamquam digni tantorum virorum discipuli. paternum quasi aduersus impia Pontificis dogmata odium, velut haereditate relictum, non prius quam animum deponemus! Gliscit prohdolor! latiusque diffeminatur infelix illud lolium, sterilesque dominantur auenae; atque quum violentia, quum scripta. quum methodi nil valeant amplius, omnem blanditiarum apparatus aduersarii excutiunt vt. quasdam auribus animisque nostris insidias faciendo, nos incautiores irretiant, irretitosque in aeternam perniciem deturbent. Deum perpetuis fatigemus precibus, vt. quam huc vsque nobis vindicauit, ipsum ex praeceptis suis colendi. libertatem benigne conseruet; vt fideles in messem suam operarios mittat; vt eos, quibus tristior offensa nox est, verbi sui lumine recreet; vt fratribus denique nostris, qui sub Pontificis tyrannide ingemiscunt, clementia sua aliquod alleuamentum afferat. Veniet, veniet aliquando dies, in quo, quantum de conseruanda Dei gloria, quantum de nostro nostrorumque salute, quantum de consecrandis Deo animis solliciti fuerimus, iustissima a nobis exigetur ratio! Id igitur agamus, id meditemur, vt susceptis virtutibus et huius vitae laboribus patienter exactis, Deum nostrum, non seuerissimum iudicem, sed patrem indulgentissimum experiamur. Sic breuem vigilantiam aeterna requies, sic vitam bene actam excipiet exoptatissimus

F i n i s.

III.

© The Tiffen Company, 2007

TIFFEN® Color Control Patches

GIA.

pietate ar.
 n virorum
 impia Pon-
 editate reli-
 deponere-
 que diffemi-
 que domi-
 ntia, quum
 nt amplius,
 aduersarii
 animisque
 uitiores ir-
 perniciem
 emus pre-
 vindicauit,
 libertatem
 effem tuam
 itior offa-
 et; vt fra-
 ntificis ry-
 a aliquod
 et aliquan-
 uanda Dei
 amque fa-
 eo animis
 s exigeretur
 ur, vt fu-
 oribus pa-
 feueriffi-
 atiffimum
 n aeterna
 piet exo-
 III.